

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО  
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ І ПРОЕКТНИЙ ІНСТИТУТ МІСТОБУДУВАННЯ  
«НДПІ МІСТОБУДУВАННЯ»

Замовник: виконавчий комітет  
Коростенської міської ради  
Договір № 2017-24/56 від 20.04.2017 р.

**ЗАТВЕРДЖЕНО**  
Наказ Міністерства  
культури України

від \_\_\_\_\_ № \_\_\_\_\_

Науково-проектна документація  
**«ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН  
З ВИЗНАЧЕННЯМ ІСТОРИЧНИХ АРЕАЛІВ  
М. КОРОСТЕНЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ»**

**В. о. директора ДП «НДПІ містобудування»**

**М.Г. Сюр**

**Науковий керівник НПР,  
начальник науково-дослідного  
відділу теорії, історії архітектури  
і містобудування та збереження  
об'єктів культурної спадщини**

**Т.Л. Жаворонкова**

## СПИСОК АВТОРІВ:

Науковий керівник роботи,  
начальник науково-дослідного  
відділу теорії, історії архітектури  
і містобудування та збереження  
об'єктів культурної спадщини  
ДП «НДПІ містобудування»

Т.Л. Жаворонкова

### *За участю:*

Архітектор II категорії науково-  
дослідного відділу теорії, історії  
архітектури і містобудування та  
збереження об'єктів культурної спадщини  
ДП «НДПІ містобудування»

К.Л. Барикін

Археолог, старший  
науковий співробітник,  
начальник Житомирської експедиції  
Інституту археології НАН України,  
кандидат історичних наук

А.В. Петраускас

## РЕФЕРАТ

Звіт про науково-проектну роботу «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області»: 75 стор. тексту, 2 кресленика, 143 ілюстрації, 20 додатків.

*Об'єкт дослідження:* нерухомі об'єкти культурної спадщини, міське середовище, розпланування та ландшафт м. Коростеня.

*Мета роботи* полягає в забезпеченні збереження та охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини (у тому числі пам'яток), традиційного характеру середовища, а також умов огляду комплексу об'єктів культурної спадщини міста у єдності з композиційно-пейзажними якостями ландшафту.

*Методи дослідження:* натурні обстеження, методи бібліографічних, архівних, картографічних, іконографічних досліджень, аналіз здійснених раніше досліджень та наявної проектної документації, сучасної топооснови.

*Результатами роботи* є історико-архітектурний опорний план м. Коростеня з визначенням історичних ареалів, узагальнена оцінка культурної спадщини міста.

*Наукова новизна* роботи полягає в коригуванні списку об'єктів культурної спадщини м. Коростеня, визначенні межі історичного ареалу міста.

*Ключові слова:* ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН, НЕРУХОМІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ, ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ, ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ, ПАМ'ЯТКИ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА, ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ, ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ, ІСТОРИЧНІ АРЕАЛИ, ТРАДИЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР СЕРЕДОВИЩА, ІСТОРИЧНИЙ ЛАНДШАФТ.

# СКЛАД РОБОТИ

## ТОМ I

### А. Текстові матеріали

1. Пояснювальна записка
2. Додатки

### Б. Ілюстративні матеріали

1. Картографічні матеріали
2. Іконографічні матеріали
3. Фотофіксація об'єктів культурної, природної спадщини та історичного середовища
4. Фотопанорами

## ТОМ II

### В. Графічні матеріали

1. Історико-архітектурний опорний план  
м. Коростеня. Основне креслення – М 1 : 5 000
2. Фрагмент історико-архітектурного опорного  
плану м. Коростеня. Центральна історична  
частина міста – М 1 : 2 000

## ЗМІСТ І ТОМУ

### А. ТЕКСТОВІ МАТЕРІАЛИ

1. Пояснювальна записка	
Вступ .....	9
Розділ 1.1. Історичний та планувальний розвиток м. Коростеня .....	14
1.1.1. Історична довідка .....	14
1.1.2. Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови м. Коростеня .....	39
1.1.3. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови м. Коростеня .....	44
Розділ 1.2. Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації м. Коростеня .....	53
1.2.1. Аналіз існуючої планувальної структури .....	53
1.2.2. Архітектурно-художні особливості історичної забудови .....	55
1.2.3. Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою .....	62
1.2.4. Архітектурно-просторова композиція та пейзажно- видова структура історичного центру міста .....	63
Розділ 1.3. Комплексна історико-культурна оцінка території м. Коростеня .....	66
1.3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини міста .....	66
1.3.2. Об'єкти природно-заповідного фонду, цінні природні ландшафти .....	71
1.3.3. Загальна характеристика історичного ареалу м. Коростеня .....	73
2. Додатки	
2.1. Список нерухомих пам'яток та об'єктів культурної і природної спадщини м. Коростень Житомирської області .....	77
2.2. Список використаних документів та матеріалів .....	88
2.3. Список використаних літературних джерел .....	88
2.4. Список використаних архівних джерел .....	94
2.5. Матеріали до історико-архітектурного опорного плану м. Коростеня (огляд історико-археологічних об'єктів і джерел): Рукопис, 2017 р. ....	96
2.6. Копія листа управління культури Житомирської облдержадміністрації від 22.11.2016 № 14061-22/12-16 з додатками .....	237
2.7. Копія листа управління екології та природних	

ресурсів Житомирської облдержадміністрації від 17.11.2016 № 3060/2-4/4-4-2994 з додатком .....	248
2.8. Копія розпорядження голови Житомирської обласної державної адміністрації від 20.05.2016 № 140 «Про перейменування топонімічних об'єктів та демонтаж пам'ятників та пам'ятних знаків у Житомирській області» з додатком .....	250
2.9. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 339 «Про перейменування вулиці Івана Богуна в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	253
2.10. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 340 «Про перейменування вулиці Симона Петлюри в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	254
2.11. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 341 «Про перейменування вулиці Івана Мазепи в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	255
2.12. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 342 «Про перейменування провулку Володимира Івасюка в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	256
2.13. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 343 «Про перейменування вулиці Богдана Звіздецького в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	257
2.14. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 344 «Про перейменування вулиці Романа Шухевича в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	258
2.15. Копія рішення 9-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 20.10.2016 № 345 «Про перейменування вулиці Степана Бандери в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	259
2.16 Копія рішення 10-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 24.11.2016 № 441 «Про перейменування провулку Митрополита Василя Липківського в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	260
2.17 Копія рішення 10-ої сесії Коростенської міської ради	

VII скликання від 24.11.2016 № 442 «Про перейменування провулку Митрополита Андрея Шептицького в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	261
2.18 Копія рішення 10-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 24.11.2016 № 443 «Про перейменування провулку Митрополита Іоана Боднарчука в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	262
2.19 Копія рішення 12-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 23.02.2017 № 585 «Про внесення змін до рішення Коростенської міської ради (десята сесія VII скликання) від 24.11.2016 № 442 «Про перейменування провулку Митрополита Андрея Шептицького на провулок Ковельський в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	263
2.20 Копія рішення 12-ої сесії Коростенської міської ради VII скликання від 23.02.2017 № 586 «Про перейменування вулиці Дмитра Вишневецького в місті Коростень без зміни нумерації будівель» .....	264

## **Б. ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ**

1. Картографічні матеріали .....	266
2. Іконографічні матеріали .....	272
3. Фотофіксація об'єктів культурної, природної спадщини та історичного середовища .....	285
4. Види та панорами .....	329

## **A. ТЕКСТОВІ МАТЕРІАЛИ**



# 1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

## ВСТУП

Науково-проектна документація щодо складання історико-архітектурного опорного плану з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області розроблена на замовлення виконавчого комітету Коростенської міської ради (договори № 2016-151/165 від 02.11.2016 та № 2017-24/56 від 20.04.2017) за завданням на розроблення історико-архітектурного опорного плану м. Коростеня Житомирської області, затвердженим міським головою м. Коростеня.

Натурні обстеження проведено в адміністративних межах міста на площі 4230,84 га.

Роботу виконано відповідно до наступних нормативно-правових актів та нормативних документів:

- Закону України від 08.06.2000 № 1805-III «Про охорону культурної спадщини»;
- Закону України від 18.03.2004 № 1626-IV «Про охорону археологічної спадщини»;
- Закону України від 17.02.2011 № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності»;
- Закону України від 25.06.1991 № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища»;
- Закону України від 25.10.2001 № 2768-III «Земельний кодекс України»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 909 «Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним»;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць»;
- ДБН 360-92\*\* «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень»;
- ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту»;
- Порядку розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02.06.2011

№ 64, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.06.2011 за № 781/19519.

Відповідно до п. 3 статті 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», для населених пунктів, занесених, як і м. Коростень, до Списку історичних населених місць України, повинен розроблятися історико-архітектурний опорний план, в якому зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини.

Перший офіційний проект планування м. Коростеня розроблено у 1938 році Українським державним інститутом проектування міст "ДІПРОМІСТО" (м. Київ). 1947 року для м. Коростеня, який значно постраждав у період Великої Вітчизняної війни, тим самим інститутом, але на застарілому картографічному матеріалі довоєнної зйомки, було складено схему генерального плану. У 1957 році на оновленій геотопозйомці (1955 року) інститутом "ДІПРОМІСТО" (м. Київ) виконано проект планування м. Коростеня (головний архітектор та автор проекту – архітектор Л.С. Лемиш, співавтор проекту – архітектор Г.І. Крутенко). У пояснювальній записці до цього проекту в підрозділі «Історичні пам'ятки м. Коростеня та його околиць» описано місцезнаходження, складові, наведено датування й площа історичних пам'яток, що підлягають охороні, а саме, чотирьох стародавніх городищ і шести груп курганів: «Городища розташовані у північно-східній та східній частині міської території по обох берегах р. Уж. Городища являли собою укріплення, захищені валом і ровами. Походження коростенських городищ відноситься до IX та X століть. Городище I знаходиться на відстані близько 0,7 км на північний схід від залізничного мосту. Городище розташоване на високій, крутій скелі. З півдня та заходу городище було захищено скелястим урвищем до ріки висотою 15 м. з півночі та сходу були споруджені земляні вали, що підіймалися трьома терасами до самого городища. Верхній майданчик городища займає близько 0,5 га, маючи у плані дещо витягнуту еліпсоїдну форму. Розкопками, проведеними у 1935 році, тут були знайдені залишки однокамерних жител-землянок. В житлах були знайдені залишки посуду, уламки жорен, кістяні вироби та прикраси, залізні інструменти (сокири, ножі, долота), точильні бруски. У невеликій кількості була знайдена зброя – наконечники пик і стріл, бойові сокири, булави. Городище II розташоване з півдня від попереднього на відстані близько 0,4 км. Тип городища той самий, що й першого, площа близько 900 кв. м. Городище III розташоване на правому скелястому березі ріки Уж біля залізничного мосту. В Коростені це городище було відомо під назвою Швейцарії, а водоспад на ріці під городищем носить ім'я Ольжиної купальні. Городище за поаном кругле, захищене валом і ровом. Площа його близько 6 тис. кв. м.

Городище IV знаходиться на лівому березі ріки Уж на місці існуючого лікарняного містечка. Це найбільше городище, що займає територію 6,5 га. Із заходу городище захищалося високим насипним земляним валом. Це городище було, очевидно, згадуваним у літопису Коростенем, який був спалений княгинєю Ольгою у 946 році. Кургани, що були місцями погребіння у VIII – X століттях, розташовані в м. Коростені та його околицях 6 групами. Перша група, в якій нараховується до 100 курганів, розташована в місті біля вокзалу на старому закритому кладовищі. Проектом планування на цій території передбачається організація скверу. Друга група курганів, що знаходиться поблизу вул. Урицького, включається проектом планування в зелену смугу вздовж ріки Уж. Третя група, в якій нараховується близько 120 курганів, розташована по дорозі на Овруч навпроти городища IV і, очевидно, слугувала для останнього місцем погребіння. Четверта група розташована на відстані 0,7 км на схід від городища I по дорозі на с. Ходаки. П'ята група, в якій нараховується близько 60 курганів, знаходиться на правому березі р. Уж за залізничним мостом. Шоста група розташована на відстані 1 км на схід від залізничного мосту» [Проект планировки г. Коростеня. – К.: Украинский государственный институт проектирования городов "ГИПРОГРАД", 1957. – Пояснительная записка, с. 8-9].

У проекті планування м. Коростеня, розробленому інститутом "ДПРОМІСТО" (м. Київ) 1966 року, культурній спадщині увага не приділялась.

Між тим, у 1969 році (рішенням виконкому Житомирської обласної ради депутатів трудящих від 29.09.1969 № 442) ряд об'єктів культурної спадщини міста взято на державний облік в якості пам'яток історії та культури місцевого значення (за видами – археологічні, історичні, монументального мистецтва).

Генеральним планом міста 1977 року, виконаним інститутом "ДПРОМІСТО" на топографічних планшетах масштабу 1:5000 («УкрГІИГІС», 1975 р.), врахована "наявність охоронних зон пам'яток археології, розташованих у східній частині міста вздовж ріки Уж" [Генеральный план г. Коростеня. – ГИПРОГРАД, 1977. – Пояснювальна записка, с. 64].

1989 р. в рамках підготовки матеріалів до «Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Житомирській області» завідувачем відділу радянської архітектури довоєнного періоду філії Всесоюзного науково-дослідного інституту теорії архітектури і містобудування у м. Києві (КиївВНДІТАМ) В.П.Мойсеєнком написано 7 статей по об'єктах архітектурної спадщини м. Коростеня. Розпорядженням голови Житомирської ОДА від 04.03.1996 № 151 ці об'єкти включено до списку пам'яток архітектури місцевого значення.

Окремі об'єкти включено до списку пам'яток історії місцевого значення згідно з рішеннями 1979, 1983, 1985, 1992, 1999 років. 2001 року два об'єкти

отримали статус пам'яток археології місцевого значення. 2009 року групі найвідоміших археологічних об'єктів «городища літописного міста Іскоростеня, поселення і курганний могильник» (VIII-XVIII століття) надано статус пам'яток археології національного значення (постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928). Крім того, ці пам'ятки археології включено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

На даний час для м. Коростеня є діючим генеральний план, розроблений Українським державним науково-дослідним інститутом проектування міст "ДІПРОМІСТО" (м. Київ) у 2007 р. На опорний план у складі цієї містобудівної документації нанесено позначення деяких пам'яток археології, а саме: групи курганів, розташованої біля вокзалу на старому кладовищі, та межі чотирьох зазначених вище городищ, але в пояснювальній записці про них не згадується. Пам'ятки культурної спадщини інших видів у графічних та текстових матеріалах документації не позначені.

2008 року Житомирською обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та Житомирською обласною редколегією з підготовки тому Зводу пам'яток історії та культури України видано збірку «Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині». Місту Коростеню у збірці присвячена 61 стаття, з них: 45 статей – об'єктам історичної спадщини; 7 – архітектурної; 6 – археологічної; 3 – монументального мистецтва [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с. 6-75;].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць», під час розроблення історико-архітектурних опорних планів населених місць, що занесені, як і м. Коростень, до Списку історичних населених місць України, спеціальною науково-проектною документацією визначаються межі історичних ареалів.

Таким чином, на сьогоднішній день, виходячи із вимог законодавства, існує необхідність у складанні науково-проектної документації «Історико-архітектурний опорний план з визначенням історичних ареалів м. Коростеня Житомирської області». Ця документація розробляється вперше.

\* \* \*

Авторський колектив висловлює подяку особам, що надали допомогу та сприяли розробленню даної науково-проектної документації: секретарю міської ради В.В.Вигівському; начальнику відділу архітектури, містобудування та земельних ресурсів виконавчого комітету Коростенської міської ради, головному

архітектору м. Коростеня С.П.Тумашу, головним спеціалістам відділу Н.І.Копишинській, А.В.Жолудь; начальнику відділу культури і туризму Л.П.Берковичу, головному спеціалісту з питань охорони пам'яток культури та історичної спадщини І.І.Пасічник-Прокопенко; директору Коростенського Міського Палацу культури ім. Т.Шевченка В.Д.Железку; директору Коростенського краєзнавчого музею В.І.Польгую, науковим співробітникам музею Л.І.Польгуй та Г.В.Білоусовій.

# РОЗДІЛ 1.1. ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК м. КОРОСТЕНЯ

## 1.1.1. ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Коростень – місто обласного підпорядкування, адміністративний центр Коростенського району Житомирської області, розташоване на річці Уж (притока Прип'яті, басейн Дніпра) та невеличкої річки Кремно, за 87 км на північ від Житомира та в 150 км від Києва. Місто - великий транспортний вузол Південно-Західної залізниці, місце перетину шістьох автомобільних шляхів. Станом на 2016 рік населення складало близько 65 тис. осіб.

За одним із тверджень, назва міста походить від імені язичницького бога Сонця – Хорса (Корса). За іншою версією, назване так тому, що було обнесене дубовим необтесаним (з корою) частоколом (Іскоростень) – «із кори на стіні»). Інші версії пов'язують виникнення цієї назви з давньослов'янським словом *корост*, що означає «камінь», або з давньо-скандинавським апелятивом *skarfr* - «скеля, круча» [Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі, с. 70; Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР, с. 71; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. - Т. II, с. 140; Поспелов Е.М. Географические названия мира. Топонимический словарь, с. 216].

За даними археологічних досліджень, початок освоєння території, на якій розташоване місто, покладено в добу мезоліту, про що свідчить виявлене тут поселення. Три неолітичних поселення та майстерня крем'яних та кам'яних виробів доби бронзи вказують, що життя тут продовжувалось у III - I тисячоліттях до нашої ери. Крім того, археологами було виявлено ліпний посуд, ритуальні глиняні хлібці празько-корчакського періоду (V–VI ст.) [Москаленко В.В. Іскоростень-Коростень в історичній пам'яті].

Археологічні дослідження засвідчують також, що в часи Київської Русі досліджувана територія була густо заселена, її населення мало досить високий рівень розвитку матеріальної і духовної культури, який відповідав ранньофеодальному етапу розвитку людської цивілізації.

Городища літописного міста Іскоростень є найбільш відомими серед давньоруських городищ Житомирщини та знаходяться в межах сучасного міста Коростень на правому березі ріки Уж і одне - на лівому. Також відомі курганні могильники, прилеглі до городищ (загалом - близько 300 курганів, досліджувалось – 77). Все це підтверджує літописну розповідь про одне з

найдавніших міст Східної Європи, центр Древлянського князівства – Іскоростень.

За даними археологічних досліджень, міське ядро тут почало формуватись на базі трьох правобережних городищ не пізніше VIII ст.

У давнину Коростень (Іскоростень) був столицею Древлянського удільного князівства. Окрім Іскоростеня, до Древлянського князівства належали ще міста Вручай (нині – Овруч), Олевськ, Норинськ, а також укріплені населені пункти, які на даний час є селами: Городець, Яжберень, Повч, Корогод (нині не існує). Древляни (Деревляни) вперше згадуються у «Повісті минулих літ» чорноризця Нестора («Літопис руський») під 883 роком: «Почав Олег воювати проти древлян і, примучивши їх, став із них данину брати по чорній куниці» [Полное собрание русских летописей, с. 10]. Під 907 роком літопис повідомляє про те, що князь Олег ходив воювати греків (Візантію), взявши у своє військо і древлян. Після смерті Олега у 912 році князювати почав Ігор, перед яким древляни виявили непокору. У 914 році «пішов Ігор на древлян і, перемигши, наклав на них данину, більшу від Олегової» [Полное собрание русских летописей, с. 12, 18]. Періодичні побори князя викликали у древлян обурення. Восени 945 р. київський князь зажадав від древлян, щоб вони двічі заплатили данину. Формою збирання данини було так зване «полюддя». Цим словом називали і сам об'їзд київським князем підвладних земель для збору данини. Однак князь Ігор, порушивши встановлені норми полюддя, спричинив перший значний соціальний конфлікт на древлянській землі. Древляни на чолі зі своїм князем Малом (Ніскиня) дійшли висновку: «Коли внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його». І далі літописець Нестор повідомляє, що рада древлянських вождів на чолі з Малом ухвалили: «Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить» [Полное собрание русских летописей, с. 23]. Князь Ігор із супроводжуваним його нечисленним військовим загоном трагічно загинули (біля Коростеня знаходиться пам'ятне місце загибелі князя Ігоря), а Древлянська земля в черговий раз зробила спробу відокремитися від Києва.

До недавнього часу в історичній літературі оцінка древлянського повстання була однозначною - то був класовий антифеодальний протест. Між тим, академік П.П. Толочко стверджує, що в древлянському повстанні більшою мірою виявилися суперечності між центральною владою Києва і древлянськими князями, які не бажали їй коритися [Толочко П.П. Київська Русь, с. 220].

Після смерті Ігоря його дружина, княгиня Ольга, успадкувавши владу і ставши правителькою величезної держави, вчинила помсту древлянам за смерть свого чоловіка. Вирушивши в древлянську землю, вона спочатку влаштувала біля Іскоростеня тризну на могилі Ігоря, споїла хмільним медом велику кількість поважних жителів міста, а потім наказала всіх їх убити.

У 946 р. Ольга зі своїм військом підійшла до Іскоростеня, взяла його в облогу, але захопити не зуміла. Тоді вдалася до хитрощів і запропонувала його жителям відкупитися незначною даниною, яка їм потім коштувала життя і втрати рідного міста: Іскоростень був спалений, населення знищене. «І пішла Ольга по Древлянській землі з сином своїм й дружиною своєю, встановлюючи устави і уроки». Придушивши повстання древлян і зруйнувавши Іскоростень, Ольга остаточно приєднала Древлянську землю до Київської Русі. Водночас вона змушена була провести реформу, за якою встановлювалися норми податків і так звані «устави» та «уроки». Останні – це знаки-тавра княжої і боярської власності на землю, ловища та ін., зроблені на деревах, стовпах, каменях [Полное собрание русских летописей, с. 25]. Таким чином, були чітко встановлені землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини. Регламентація феодальних відносин мала велике значення для соціально-економічного розвитку Київської держави, оскільки у виробника залишалася частина додаткового продукту, який він міг витратити на розширення свого господарства.

Спаливши Іскоростень, княгиня Ольга перенесла центр Древлянської землі до Овруча (Вручая).

Дослідження давньоруських городищ розпочалося наприкінці ХІХ ст. Чималі заслуги в цьому професора Київського університету В.Б. Антоновича, який першим почав розробляти типологію древлянських городищ, вказавши їх приблизні розміри. Відзначив наявність валів, та припустив, що одне з них - найбільше, являє собою укріплення давнього Іскоростеня [Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии, с. 13, 74; Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899, т. 1, с. 13]. У 1920-ті роки давньоруські городища досліджував Ф.А. Козубовський. Його археологічні дослідження дозволили зафіксувати наявність досить виразних шарів на городищах № 1, № 2, № 3, які відповідають декільком хронологічним горизонтам з VIII по ХVІІІ ст. включно [Козубовський Ф.А. Записи про досліди археологічні коло м. Коростеня року 1925. - Коростень, 1926, с. 6-14; Козубовський Ф. А. Дослідження Коростенського городища // Наукові записки ІМК. - К., 1934. - Кн. 3-4. - С. 103-104; фонд графічних матеріалів Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В.Г.Заболотного. – Інв. № 251035. – Плян м. Коростень та його околиць].

Спробу з'ясувати наукову цінність старожитностей літописного міста у другій половині ХХ ст. робили відомі науковці І. Винокур, М. Кучера, І. Русанова та ін. У 1980-1990-ті роки обстеження городищ давнього Іскоростеня проводив Гадяцький.



Археологи відкопали не тільки житло, але і ювелірну майстерню XII століття. Тут були знайдені такі ювелірні прикраси, які не мають аналогів в Європі. Найцікавіші з них знаходяться в місцевому краєзнавчому музеї.

У 2000-ні роки в м. Коростені працювала Житомирська експедиція Інституту археології НАНУ, яку очолював Б. А. Звіздецький. Дослідницькі роботи проводились в основному на території городища № 3, городища № 1 та прилеглого до нього поселення (посаду). В цілому археологічні розкопки 2003-2004 років довели: на місці Коростеня вже на початку VIII століття жили люди, життя яких було достатньо економічно розвинене і організоване за принципами огорожених і укріплених городищ.

На першому городищі розкопками було виявлено археологічні знахідки від періоду епохи неоліту і до IX-X ст. Все вказує на те, що територія городища № 1 була безперервно заселена протягом кількох тисяч років. У розкопаному поруч з городищем могильнику з останками трупоспалення були виявлені прясельця для веретен, сердолікові підвіски, перстень і кілька арабських монет. Ці монети підтверджують повідомлення арабських хроністів про торгівлю між арабськими купцями та місцевими мешканцями. Розкопками останніх років на городище № 1, що проведені археологами Інституту археології НАНУ, було виявлено значну кількість старовинних речей древлянського періоду. Це, в першу чергу, пара скроневиx сережок із золота, аналогічних прикрасам Великої Моравії, але, на думку вчених, вони могли бути виготовлені місцевими майстрами-ювелірами. У залишках одного з розкопаних будинків археологи знайшли унікальну срібну скроневу сережку у вигляді хижого птаха, яка спирається на напівовал основи з п'ятьма променями (зображення цієї сережки присутній на ювілейній монеті "1300 років м Коростень"). Вчені припускають, що вона також могла бути виготовлена в Іскоростені, адже подібних виробів археологічна наука не знає. Серед знайдених речей на городище були також бронзові дзвіночки, бронзові гудзики-застібки, бронзові та срібні бляшки-накладки пасової гарнітури, срібні сережки, залізні ножі, вістря стріл, спис, арабська срібний дирхем, велика кількість уламків кераміки VIII-XII століть.

Городище № 3 розташоване на високій скелі, де зараз встановлено пам'ятник князю Малу. У 1934 році на території городища було знайдено скарб, що складався зі срібних прикрас чеського походження, який був переданий на зберігання в Київський Державний історичний музей. З 2001 року співробітниками Інституту археології на городище № 3 проводились стаціонарні розкопки, під час яких було виявлено кам'яно-глиняний фундамент будівлі, близько 4000 уламків кераміки, які датуються IX-XVIII століттями, залишки ковальського виробництва, вироби із заліза: ножі, напилки, пила, булава, стріла,

наоральники періоду X-XIII століть; кілька виробів з кольорових металів: срібна угорська монета, срібні дротяні скроневі кільця, бронзова підвіска.

Найбільшим за своєю площею з Коростенських городищ було четверте (городище № 4), що знаходилося на лівому березі р. Уж, де у кінці 1920-х років було побудовано комплекс споруд окружної лікарні (зараз – центральна міська лікарня). Городище займало плато високого мисового виступу корінного берега з крутими схилами. За класифікацією древлянських градів, запропонованою археологом Б. А. Звіздецьким, воно належало до простого мисового типу з одним захищеним майданчиком [Звіздецький Б.А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII-X ст.]. І.М. Самойловський зазначав без посилань на першоджерела, що перед першою світовою війною на четвертому городищі знаходили бронзові хрести-енколпіони, різноманітні залізні вироби і пірофілітові прясла [Самойловський І. М. Стародавній Коростень // Археологія. - 1970. - Т. XXIII. - С. 197]. Ф. А. Козубовський, під час розкопок і розвідок 1923-1925 рр. звернув увагу на те, що за своїми розмірами і плануванням оборонних споруд це городище різко відрізняється від правобережних. Згідно з даними дослідника, характерною рисою городища № 4 є прямокутні злами відтинків його оборонного валу [Козубовський Ф.А. Записи про досліди археологічні коло м. Коростеня року 1925. - Коростень, 1926, с. 6-14; Козубовський Ф. А. Дослідження Коростенського городища // Наукові записки ПМК. - К., 1934. - Кн. 3-4. - С. 103-104].

На початку 2000-х років, на підставі наукового аналізу підйомного матеріалу з несхожих за своєю площею городищ різних історичних епох, з'явилось припущення, що так зване городище № 4 є пам'яткою, спорудженою, скоріше за все, носіями милоградської культури I тис. до н. е. (ранньозалізного часу) [Звіздецький Б.А., Польгуй В.І., Петраускас А.В. Нові дослідження Стародавнього Іскоростеня, с. 51-86; Звіздецький Б.А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII-X ст.].

З 2008 р. Житомирською експедицією були продовжені розкопки з метою вивчення оборонних споруд давньоруського часу. Були виявлені матеріали корчацької, Лука-Райковецької культур, а також матеріали, що датуються IX - серединою X ст. [Звіздецький Б.А., Польгуй В.І., Петраускас А.В., Сірко О.В., Осадчий Є. М. Дослідження Іскоростеня 2005-2008 рр., с. 114-116].

В результаті проведених досліджень стало можливо реконструювати первинний вигляд городища № 1 до його знищення в середині X ст. Городище знаходилось на високому гранітному останці узбережжя правого берега річки Уж, яка омивала його з північного заходу. З іншого боку до нього майже впритул підступало русло струмка із заболоченою заплавою, а з північно-східного боку основною перепоною слугував рів. Оборонна система городища підсилювалась

двома потужними ескарпами та дерев'яною стіною з кам'яною кріпідією [Петраускас А.В., Польгуй В.І., Хададова М.В. Нові дані про історичну топографію літописного Іскоростеня, с. 294-301].

У 2013 р. експедицією, яку очолив А. В. Петраускас, були зафіксовані залишки культурного шару центральної, найбільш укріпленої і захищеної частини - дитинця І-го городища, що вважався знищеним кар'єром у 1920-1930-ті роки і назавжди втраченим для історії.

Курганні некрополі у Коростені досліджувались В. Б. Антоновичем, В. Хвойкою, Ф.Р.Штейнгелем, С. С. Гамченком, Ф.А. Козубовським та ін. При дослідженні курганів в окремих випадках зафіксовано так звані кенотафи — символічні меморіальні поховання на честь людей, що померли або загинули на чужині [Ярмошик І.І. Археологічні пам'ятки епохи Київської Русі на Житомирщині].

Можливим поясненням синхронного за часом “гніздового” розташування Іскоростенських городищ на природних скельних останцях правого берега р. Уж є первинне існування трьох незалежних одне від одного поселень, які в процесі свого поступального розвитку утворили нову якість — ранньофеодальний центр, залишаючись при цьому його відокремленими укріпленими частинами. Схожі процеси при формування ядра майбутньої території ранніх слов'янських міст зафіксовані археологічно при дослідженні Києва, Чернігова, давньопольського Гнезно, чеської Праги та деяких інших. Відмінність древлянського Іскоростеня від вищеназваних центрів полягає в тому, що тут природні процеси міського розвитку виявились насильно перерваними, й, таким чином, незавершеними. Подібна доля спіткала більшість градів древлян, в яких нова великокнязівська влада небезпідставно вбачала гнізда місцевого сепаратизму. Археологічні дані свідчать, що за невеликими винятками, життя на них затухає у другій половині Х ст. Безперервний поступальний розвиток демонструє хіба що Вручій — новий адміністративний центр Древлянської землі, і два-три гради (Грубське, Яроповичі), які стали ключовими фортецями в боротьбі з печенігами на кордоні із лісостепом [Звіздецький Б.А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII—X ст. // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. - К.: Корвінпрес, 2004].

Спустошення міста військами княгині Ольги в 946 році призупинило поступальний розвиток Іскоростеня: він більше не згадується в давньоруських літописах. Однак у XII-XIII ст., внаслідок поглиблення феодалізації давньоруського суспільства і намагання великокнязівської влади до більш глибокого освоєння внутрішніх підлеглих територій, життя поступово відновлюється на місці колишніх градів. Матеріали досліджень 3-ого та 4-ого

городищ засвідчують, що життя тут продовжувалось і в наступні століття.

За місцевими переказами, княгиня Ольга (після прийняття православної християнської віри у Цар-Градї 957 року) залишок днів своїх провела в Коростенї, а на стрімкому березї р. Уша (Уж), була споруджена для неї невелика дерев'яна церква в ім'я св. Олени – перший християнський храм на Древланській землі. Місцевий переказ говорить також, що далеко вниз, під крутизною ледь доступних скель, Ольга обрала собі місце для купання серед кам'яного ложа річки [Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, с. 369-370].

Місце ж, де знаходилося місто Коростень, з плином часу спорожніло і поволі заросло лісом. Місце це довгий час називалося Древланка. Після розділу Русі у 1097 році Коростень залишався під юрисдикцією київських князів. З 1243 року тут хазяйнували монголо-татари. Після перемог над Тевтонським Орденом у 1348 та 1370 рр. і потіснивши татар, великий князь литовський Ольгерд Гедемінович приєднав ці землі до Великого князівства Литовського, а у кінці 14 століття подарував цю місцевість за відмінність по службі одному зі своїх лицарів - Тереху з Брянська. При цьому поселення отримало назву «Іскорость» почасти тому, що власник його Терех став іменуватися Терехом з Коростеня, а почасти тому, що саме воно виникло з руїн стародавнього Коростеня. Воно стало називатися спочатку Іскоростень, а потім скорочено - Іскорость.

Із писемних джерел XV-XVI ст. відомо, що Коростень у цей період був заштатним населеним пунктом Овруцької волості із незначним населенням [Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. - Одесса, 1912. - Т. 1 (Литовский период). - С. 221].

Після Люблінської унії 1569 року населений пункт потрапив під владу королівства Польського і входив до Овруцького повіту Київського воєводства, 1571 року тут налічувалося 4 селянські дими, а через десять років - вісім, які платили грошову подать. Одна зі спадкоємиць Тереха, вийшовши в 1586 році заміж за Прокопія Мержевицького, принесла йому з собою в придане й маєток Іскорость. Мержевицький, як багатий магнат, що мав широкі зв'язки при дворі польському, виклопотав у короля Сигізмунда III право заснувати в Іскорості містечко і відновити там укріплення для оборони від татарських нападів. Через три роки було споруджено замок, а 22 травня 1589 року король Сигізмунд II Ваза дарував містечку Іскоростеню магдебурзьке право. Населення його, крім землеробства, займалося ремісництвом, а з 1620 року - виготовленням поташу. 1628 року в Іскоростені налічувалося вже 16 димів, діяв водяний млин. Під час війни Богдана Хмельницького загін Гараськи у 1649 році, напавши на м. Іскорость, винищив жителів, які не встигли сховатися в лісу, і зруйнував все

укріплення. Нащадки Мержевицького завішали перед своєю смертю Дорогостайському кармелітському монастирю 3000 польських злотих, забезпечивши цю дотацію для підтримання маєтку Іскорості.

Для потреби захисту місцевого населення у XVI-XVIII ст. використовувалось територія городища № 3, де розкопками зафіксовані згорілі споруди з матеріалами пізнього середньовіччя [Козубовський Ф. А. Дослідження Коростенського городища // Наукові записки ІМК. - К., 1934. - Кн. 3-4. - С. 103-104].

На відомих у наш час географічних картах позначення Коростеня (Іскорості) знаходимо на карті Литви 1613 р., складеній князем Радзивіллою, та на карті Польщі 1655 р., виконаній французьким королівським географом Н. Сансоном [Материали по истории русской картографии, арк. XLII]. На карті 1613 р. Коростень (за умовними позначеннями) віднесено до поселень типу «*orridum*» - містечок з елементами оборонного будівництва.

Після Андрусівського перемир'я містечко залишилося у складі Польщі як власність ченців-кармелітів Дорогостайського монастиря, що успадкували його від Мержевицьких 1654 року.

Іскорость в якості містечка згадується в акті від 1704 года 4 лютого - скарзі від імені Луцького єпископа Діонісія Жабокрицького на рудників - селян з містечка Іскорості, які належали до кармелітського Дорогостайського монастиря, про те, що рудники ці, разом з козаками полковника Палія, пограбували будинок селянина Івана, підданого Жабокрицького з села Межирічка [Архив Юго-Западной России, ч. III, т. 2, с. 611].

1750 року у навколишніх місцях діяв гайдамацький загін І. Подоляки [Архив Юго-Западной России, ч. III, т. 3, с. 531]. 1761 року кармеліти продали Іскорость Ходкевичу, котрий заселив її селянами - у доповнення до міщан, які там проживали. 1775 року придбав Іскорость покупкою від Ходкевича дворянин Поляновський. 1780 року Поляновський продав Іскорость генерал-лейтенанту польських військ Стефану Любовицькому, який, скупивши у сусідів землі й ліси, що входили до складу древлянської столиці Коростеня, заснував тут помістя, де розмістив садибу з садом (теперішній міський парк Древлянський). За документами від 5 вересня 1792 року генерал Любовицький виділив 54 десятини землі для спорудження церкви та ведення її господарства.

Коли Правобережна Україна була приєднана до Росії, м. Іскорость 1793 року увійшло до Ізяславського, а з 1795 - до Волинського намісництва. 1797 року містечко стало волосним центром Овруцького повіту Волинської губернії. З цього часу воно почало швидко зростати.

1807 року власник Іскорості – генерал Любовицький помер, заповівши своє

помістя спадкоємцям. 1854 року на пагорбі (на місці попередньої церкви) була зведена парафіяльна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. Церква дерев'яна, холодна, хрестоподібна, однобанна, на кам'яному фундаменті, крита бляхою, пофарбованою у зелений колір. При ній - дерев'яна дзвіниця, крита бляхою. У церкві зберігалися копії метричних книг, датованих починаючи з 1829 року, а сповідальні відомості - з 1844 року [Сендульский А. Местечко Искорость Овручского уезда, с. 358; Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, с. 373].

1828 року через головну вулицю м. Искорость пролягла поштова екстра-лінія Петербург-Житомир, внаслідок чого вулиця отримала назву Петербурзької (з 1915 року – вул. Петроградська, нині - вул. Грушевського).

У другій половині ХІХ ст. в містечку Искорость уже налічувалося 103 двори і проживало 1028 осіб. Населення займалося переважно різними ремеслами, з яких найбільш поширеними були обробка шкіри й деревини, виготовлення бляшаних виробів та ткацтво. Працювали також винокурня й броварня. Почала розвиватися торгівля. Кожні два тижні в містечку відбувалися базари, де продавалися вироби з дерева, домоткані тканини, шкіри, смола, дьоготь та інші товари.

Після реформи 1861 року переважна більшість населення містечка продовжувала займатися ремеслом та дрібною торгівлею, функціонували винокурений та пивоварний заводи [Географическо-статистический словарь Российской Империи, т. II, с. 366]. У кінці 1860-х років вже працював цегляний завод (див. топографічну карту Російської Імперії 1867-1868 рр.).

Станом на кінець 1880-х років населення містечка складало 2086 осіб [Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, с. 373-374]. У період 1890-1900 рр. в містечку виникають невеличкі підприємства, зокрема 10 чинбарень, 2 миловарні, 3 фабрики гнутих меблів, працює 6 шкіряних заводів [Юго-Западный край. Статистическое обозрение. – Т. I: Восточное Полесье, с. 378]. 1896 р. Коростень був з'єднаний з Бердичевом одноколіною залізничною лінією, тоді ж була утворена Коростенська дирекція залізниці.

З жовтня 1900 року в містечку діяло телеграфне відділення. Також на центральній вулиці (нині - вул. Грушевського) містилися парові млини, в єдиному двоповерховому будинку був розміщений приватний готель.

Внаслідок прокладання за Указом царя від 9 квітня 1899 року нової залізничної гілки Київ – Ковель, Коростень став проміжною залізничною станцією ІІІ-го класу між цими населеними пунктами. Київ – Ковельська залізниця, як залізниця магістрального типу, мала не тільки комерційне, але й

стратегічне значення.

Спорудження залізниці було розпочато навесні 1900 року. 17 грудня 1901 року закінчено зведення залізничного мосту через р. Уж в Коростені. Автор проекту – інженер шляхів сполучення П.К.Кудреватий. Двопрогінний міст через р. Уж (довжиною 63 і висотою 22 метри), збудований на природних гранітних берегах, становить інтерес як у відношенні вдалого використання природних умов, так і стосовно витонченості здійснення проекту.

В журналі комісії з прийому залізниці в експлуатацію залишився опис будівель вокзалу: «...станція Коростень, одноповерхова, цегляна, на кам'яному фундаменті, зовні не штукатурена, гарного архітектурного вигляду, виконана в руському стилі, покрита бляхою, а в сенсі якості робіт та вишуканості зовнішнього оздоблення не залишає нам бажати нічого кращого. В пасажирських приміщеннях 1 та 2 класу підлога викладена плиткою. Всі стіни приміщень всередині поштукатурені і пофарбовані масляними фарбами та обкладені дерев'яними панелями». Загальна внутрішня площа вокзалу була 407 квадратних метрів. «Меблювання пасажирського приміщення відрізнялось простою, але в той самий час вишуканістю роботи і міцністю». Також були збудовані службові приміщення для тимчасового перебування «чинов правительственного железнодорожного надзора и железнодорожных агентов», облаштовані на зразок житлових будинків. При вокзалі діяла їдальня ресторанного типу для пасажирів, були збудовані чоловічі та жіночі ватерклозети, які опалювались у зимовий період [Гераймович С. Залізничний вокзал станції «Коростень» // Наш Коростень. – 2015. – 21 травня. - С. 3]. Автором проекту пасажирської будівлі (залу очікування пасажирів) станції Коростень був О.В. Кобелев (1860-1942 рр.), цивільний інженер, який з 1890-х років працював завідувачем відділу цивільних будівель управління Південно-Західної залізниці. Їм було запроєктовано також пасажирську будівлю для залізничної станції III-го класу у Сарнах тієї самої Київо–Ковельської залізниці [Мироненко Д. Архітектор з офіцерської родини // Будівництво України: наук.-виробн. журн. - 2015. - № 1. - С. 47-48; Зодчий А.В. Кобелев // Строительство и архитектура. – 1962. - № 7. – С. 35]. Будівля коростенського вокзалу відрізнялась від станції у Сарнах тільки архітектурним декором. У комплекс будівель та споруд залізничної станції, окрім згаданого залу для очікування, входили також: спеціально влаштована пасажирська платформа заввишки 0,125 саж (0,26 м) з настилом та огороженням; крита товарна платформа з пакгаузом; оборотне паровозне депо віялового у плані типу на 6 місць; механічні майстерні з кузнею при депо; комори; житлові будинки для службовців залізниці; лазня; приймальний покій для хворих; система водопостачання, що складалася з трьох гідравлічних кранів, водоемної цегляної,

на кам'яних фундаментах, критої залізом будівлі, де розміщувались два металевих баки ємністю по 8 куб. саж. кожний, насос та паровий котел горизонтальний, локомотивного типу. Залізничну станцію було оснащено телеграфним і телефонним зв'язком. З північно-східного боку від залізничних колій був споруджений військовий продовольчий пункт (2 дерев'яні будівлі їдалень на 500 чол., кам'яна будівля кухні та хлібопекарні; житловий будинок коменданта з канцелярією) [Общие указания к отчету по сооружению Киев – Ковельской железной дороги; М.П.С. Сооружение Киев – Ковельской ж. д. 1900-1902: Альбом исполнительных чертежей].

Правильний рух потягів з перевезенням пасажирів, багажу та вантажів допущено з 10 березня 1902 року. У вересні 1902 року дорога оглянута комісією, призначеною міністром шляхів сполучення, визнана закінченою і 6 жовтня передана в експлуатацію управлінню Південно-західної залізниці. Урочисте відкриття та освячення станції Коростень відбулося біля привокзальної каплиці, збудованої на добровільні пожертви залізничників до початку роботи залізниці. Станція Коростень виступила важливим містоутворюючим фактором і швидко набула великого промислово-економічного значення.

Пізніше була зведена ще одна будівля для відділення станції, яка збереглась й понині (поруч з вокзалом) за адресою вул. Героїв Небесної Сотні (вул. Табукашвілі), 16.

Першою промисловою установою міста стали механічні (металообробні) майстерні, де ремонтували й виготовляли дрібний сільськогосподарський реманент. Вони були засновані 1903 року німецьким підприємцем Остерманом (Остерлейном) та розміщені з північного боку від залізничного переїзду (на основі яких у радянські часи створено завод «Жовтнева кузня») [ЦДІА УРСР у Києві. - Ф. 575. - Оп. 1. - Спр. 241. - Арк. 181; Ф. 966. - Оп. 1. - Спр. 50. - Арк. 22]. В Іскорості на цей час налічувалося 74 приватні крамниці та кілька оптових складів.

В жовтні 1904 р. було впроваджено в експлуатацію залізничну дільницю від Тетерева до Олевська протяжністю 165 кілометрів. До її меж увійшло 15 станцій. Найбільш важливими були ст. Коростень, Малин, Білокоровичі. На дільниці в той час працювало 1947 осіб.

З розвитком промисловості, транспорту й торгівлі зростає кількість жителів. На кінець 1904 року в містечку налічувалося 3200 чоловік. Більшість дорослого населення становили робітники, які працювали на промислових підприємствах, заготівлі та обробці деревини, на залізниці й у власників крамниць і оптових складів [Каретников С. Волынская губерния. - Ковель, 1905. - С. 87]. Станом на 1906 рік в містечку Іскорость налічувалось вже 419 дворів, де проживало 3909



мешканців [Список населённых мест Волынской губернии, 1906, с. 165].

У 1904-1909 роках польським промисловцем Т.К. Пржибильським було засновано завод з виготовлення порцелянових виробів. Спочатку це була фабрика з виробництва примітивного білого посуду, який після пакування спрямовували до Польщі для розпису.

Неподалік від порцелянової фабрики та механічних майстерень для проживання їх робітників були побудовані дерев'яні бараки. У Коростені, як і в більшості містечок Волині того часу, виробництво було переважно кустарно-ремісничим.

1912 року в Коростені засновано постійно діючу пожежну частину та депо.

У 1913 р. почали випускати продукцію чавуноливарні майстерні Аксельруда.

Індустріальна революція початку століття вимагала збільшення товарооборотів в середині країни, а початок Першої світової війни надзвичайно прискорив цей процес. Тому, починаючи з 1913 року, здійснюється будівництво ділянки Подільського напрямку Південно-Західної залізниці, яка проходила біля Коростеня і пов'язувала між собою Шепетівку та Мозир. В 1916 році на відстані близько 4 кілометрів у північно-західному напрямку від містечка Іскорость споруджено залізничну станцію Коростень-Подільський. Зважаючи на зручне і стратегічно важливе розташування станції, тут розпочинає свою роботу паровозне депо [Гераймович С. Подільський район міста // Наш Коростень. – 2015. – 16 липня. - С. 3]. До 1914 року крім працівників залізниці в місті було всього 250 робітників. На залізниці, як на станції Коростень, так і в депо Коростень-Подільського, працювало близько тисячі чоловік. В більшості це були селяни, вихідці з найближчих сіл: Чигирі, Кожухівка, Михайлівка, Пашини, Чолівка, Шатрище.

У 1915 році, під час Першої світової війни, в районі вулиці Чигиринської (тепер – вул. Горького) були збудовані бараки, в яких розміщувалися військові шпиталі Південно-Західного фронту Російської армії. Для спасіння душ «христолюбивого воїнства» було споруджено церкву. В той час ця частина Коростеня отримала назву «Санмістечко» (санітарне містечко). Після закінчення Першої світової війни на залізничних тупиках станції Коростень було залишено багато товарних вагонів, які залізничники та їх сім'ї пристосовували під тимчасове житло. Після передислокації військ в Росію за ними виїхали і госпіталі. Бараки, що звільнилися, заселили залізничники. Пізніше тут з'явилась своя хлібопекарня [Гераймович С. Мікрорайон Фрунзенський // Наш Коростень. – 2015. – 18 червня. - С. 3].

Якщо брати до уваги усі території та землі, що входили в склад міста

Коростень, то на 1917 рік в місті налічувалось близько 5 тисяч робітників, що на той час вважалось непоганим потенціалом серед міст Волинської губернії [Гераймович С. Час, коли Коростень став містом. Маловідомі історії Коростеня // Наш Коростень. - 2015. - 23 квітня. – С. 2].

З відкриттям залізничної станції почала діяти медамбулаторія, де працювали лікар та акушерка В містечку тільки 1911 року відкрито дільничну земську лікарню на 10 ліжок. У ній подавали медичну допомогу один лікар, фельдшер, акушерка та медсестра. Крім того, мали приватну практику три зубні лікарі. Працювали аптека, 4 аптекарські магазини.

Освіта в населеному пункті була представлена 2-класним церковно-приходським училищем, приватною гімназією В.М. Абраменко, а після 1918 року була відкрита ще й залізнична гімназія, яка стала основою створення сучасної 7 школи. З 1875 року - діяло однокласне училище, яке в 1902 році реорганізоване в двокласне. На початку 1914 року в ньому навчалось 56 хлопчиків і 30 дівчаток. При училищі була бібліотека, три невеличкі бібліотеки належали приватним особам.

Культурне життя містечка було представлене театром «Модерн» по вулиці Кладбищенській (вул. Шевченка), яке представляло собою дерев'яний будинок напівбарачного типу. Були три синагоги, православна церква Покрови Богородиці, костел, капличка на пероні вокзалу, яка була збудована на пожертви жандармів в річницю «недопущення катастрофи потяга з Його Імператорським величчям Миколою Другим». В 1917 році в санітарному містечку (мікрорайон ім. Фрунзе) була збудована друга церква Св. Олексія (на честь спадкоємця царського престолу) [Гераймович С. Час, коли Коростень став містом. Маловідомі історії Коростеня // Наш Коростень. - 2015. - 23 квітня. – С. 2].

Напередодні першої світової війни м. Іскорость було одним з найбільших населених пунктів Овруцького повіту. На кінець 1913 року тут налічувалося 3730 чоловік населення, працювали механічні майстерні, фарфоровий завод, майстерня гнутих меблів, друкарня, водяний млин.

Коли розпочалася перша світова війна, в містечку дислокувалися військові частини, армійський госпіталь та ряд установ обслуговування військ. З воєнно-стратегічних міркувань в 1914-1916 рр. було прокладено лінію залізниці Коростень – Житомир; пізніше - гілку залізниці Коростень – Овруч. Таким чином, 1915 року з'явилась назва станції Коростень-Житомирський, 1916 року - Коростень-Подільський.

До 1917 року в місті було тільки дві мощені каменем вулиці: Петроградська (нині – вул. Грушевського) та Вокзальна (вул. Героїв Небесної Сотні) [Гераймович С. Час, коли Коростень став містом. Маловідомі історії Коростеня //

Наш Коростень. - 2015. - 23 квітня. – С. 2].

У 1917 році завод порцелянових виробів Т.К. Пржибильського було націоналізовано радянською владою, а через деякий час тимчасово закрито через брак сировинного матеріалу.

До 1921 року назва містечка - Іскорость і назва селища по Вокзальній вулиці із залізничною станцією Коростень відрізнялись одна від одної. В лютому 1921 року вся територія колишнього містечка отримала назву Коростень, який став центром однойменного повіту. На 1 січня 1922 року в Коростені налічувалося 5 399 чоловік [Отчет Коростенского уездного исполкома 3-му уездному съезду Советов, с. 40, 41]. Багато підприємств було зруйновано. Виробничі потужності миловарного заводу було законсервовано. З десяти заводів з оброблення шкіри працювало лише три.

Активний етап сучасної розбудови інфраструктури міста починається після 1923 року, коли в Українській РСР вступає в силу адміністративно-територіальна реформа. Замість повітів і волостей утворились округи та райони. В березні 1923 року, у зв'язку із змінами в адміністративному поділі Коростень, як потужний залізничний вузол, було визначено селищем міського тину, центром однойменного району й округу. До цього округу увійшли колишні волості (райони): Базарський, Барашівський, Ємільчинський, Коростенський, Кутузовський (пізніше Володарсько-Волинський), Луганський, Народицький, Овруцький, Олевський, Словечанський, Фасовський, Малинський і Потіївський.

З відновленням у 1922-1923 роках діяльності порцелянового заводу на його основі утворено підприємство «Укрфарфорфаянскло», яке виготовляло, в основному, столовий і чайний посуд. У 1926 році підприємство змінило назву на «Коростенський фарфоровий завод ім. Ф.Е.Дзержинського». Асортимент продукції був невеликим: здебільшого це був недорогий посуд та електроізолятори [Гераймович С. Кімната-музей Коростенського фарфорового заводу // Наш Коростень. – 2014. – 13 лютого. - С. 2].

На початку 1920-х років в одній з колишніх казарм продпункту в районі вулиці Чигиринської (тепер – вул. Горького) був укомплектований клуб з підсобними кімнатами і спортивним залом. Довгий час цей клуб був єдиним приміщенням в Коростені, де проводились масові заходи. На його сцені виступали артисти, що приїздили в місто, відбувалися вистави, концерти. Вулиці, на яких були розташовані житлові бараки, назв не мали, їх називали «лініями». Навіть і зараз місцеві старожили їх так і називають. У 1923 році залізничниками було організовано житловий кооператив, яким за два роки забудовано 5 “ліній” (лінія – забудова з одного боку). У 1926 році це було поселення, здебільшого для залізничників, яке одержало нове ім'я – селище Фрунзе. В 1927 році

кооперативом залізничників були споруджені житлові будинки й по Пролетарській вулиці (нині - вул. Б. Хмельницького). На початок 1941 року в мікрорайоні проживало близько 6 тисяч чоловік [Гераймович С. Мікрорайон Фрунзенський // Наш Коростень. – 2015. – 18 червня. - С. 3].

На кінець відбудовного періоду було досягнуто значних успіхів у господарському та культурному будівництві. 1925 року в Коростені вже діяло 13 промислових підприємств, які випустили продукції на суму 132,5 тис. крб. Зросла питома вага державних і кооперативних підприємств. У 1923-1924 роках була збудована електростанція потужністю 53 кВт, у 1925 році розпочато будівництво цегельного заводу потужністю 5 млн. штук цегли на рік [Історія міст і сіл УРСР. - Том 6. Житомирська область, с. 314].

1924 року за ініціативою інспектора Коростенського відділу освіти, співробітника Волинського науково-дослідного музею (Житомир) Ф.А.Козубовського та за рішенням окрвиконкому було засновано Коростенський окружний музей краєзнавства. 1925 року Ф.А.Козубовський самостійно проводив археологічні дослідження на Коростенщині (розкопки поселень доби міді й бронзи та городищ і курганних поховань Київської Русі). Археологічні знахідки лягли в основу експозиції краєзнавчого музею, а сам учений став його першим директором. Колекція складалася з 400 музейних предметів, а сам заклад розташовувався у пристосованому приміщенні. При музеї було створене Коростенське наукове Товариство, яке співпрацювало з провідними науково-дослідними установами Києва, Ленінграда, Харкова, Житомира. Особиста роль керівника закладу, ентузіазм городян й вимоги держави того часу щодо розвитку музейної справи перетворили Коростенський краєзнавчий музей на значний культурний і науково-дослідницький осередок регіону. Робота музею пов'язана також з іменами видатних українських вчених К. Черв'яка, Н. Дмитрука.

В Коростені приділялось багато уваги охороні здоров'я. У січні 1923 року у нове приміщення перейшли амбулаторія, аптека. У 1925 році було відкрито лікарню на 25 ліжок. У ній працювало 7 лікарів та 7 працівників середнього медперсоналу. Чимало зроблено для розширення мережі навчальних закладів. 1920 року почала працювати семирічна трудова та залізнична школи. 1925 року в Коростені було вже 4 школи. В них налічувалося 1922 учні й 56 учителів. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення діяло 6 пунктів лікнепу, в яких навчалася 174 чоловіка. Мережа культосвітніх закладів була представлена 5 робітничими клубами, найбільшим з яких був клуб залізничників, 2 кінотеатрами та 5 бібліотеками з книжковим фондом 14 396 томів.

1926 року Коростень отримав статус міста. Кількість населення у цей час складала 9 950 жителів.

Після надання Коростеню статусу міста з Харкова, який з 1919 по 1934 роки являвся столицею Української Соціалістичної Радянської Республіки, був відряджений молодий архітектор-художник Л.С. Лемиш, що став першим проектантом міста.

Відомо, що архітектор Л.С. Лемиш у складі авторського колективу брав участь у проектуванні житлових комплексів з квартальною системою обслуговування, зокрема, житлового масиву Загоспром'я у Харкові (1928-1933, арх. С.М. Кравець, А.З. Коган, П.І. Фролов, Л.С. Лемиш та ін.) [Черкасова Е. Идеи и реализация плана социалистической реконструкции Харькова 1933-1935 годов // Советское градостроительство 1920-1930-х годов: Новые исследования и материалы / Сост. и отв. ред. Ю.Л. Косенкова. - М.: Либроком, 2010; Горвиц Г. Становление архитектуры советского Харькова // Архитектура СССР. - 1974. - № 5. - С. 42-48].

Значною подією в культурному житті коростенців було заснування 1926 року драматичного театру. В день його відкриття до Коростеня приїхали на гастролі актори Київського драматичного театру ім. Івана Франка, які виступали у місті протягом місяця.

Після прокладання 1927 року залізниці Коростень – Новоград-Волинський станція перетворилась на значний залізничний вузол.

Станом на 1927 рік в Коростені налічувалось вже 11 994 мешканців. Площа міста становила 6,4 кв. км, або 640 га [Мапа Коростенської округи, 1927].

У 1928 році після реконструкції став до ладу фарфоровий завод, на якому порівняно з 1913 роком випуск продукції зріс майже у 5 разів.

У 1927-1929 рр. на базі колишніх металообробних майстерень побудовано чавуноливарний завод, який було названо «Жовтнева кузня». Тут виготовлялися нескладні машини та реманент для сільського господарства. У 1930 році завод почав випускати устаткування для гірничої промисловості й за роки першої п'ятирічки перетворився у велике підприємство республіканського значення. Зросла потреба в електроенергії, але існуюча електростанція не могла задовольнити її. 1928 року побудовано дизельну електростанцію потужністю 550 кВт, а в 1935 році розпочато спорудження нової, паротурбінної електростанції потужністю 6 тис. кВт. Восени 1937 року вона дала струм. Таким чином, у 1930-ті роки Коростень виріс у значний промисловий центр.

У 1930 році відкрилися два середніх спеціальних навчальних заклади - медичний технікум і технікум радянського будівництва, два вечірніх робочих факультети - Київського машинобудівного інституту та Харківського інституту інженерів залізничного транспорту.

Наприкінці 1920-х років для забезпечення мобілізації стратегічного розгортання військ на західному операційному напрямку на державному рівні було прийняте рішення побудувати ряд укріплених районів на кордоні з Польщею (так звана «Лінія Сталіна»), у тому числі, Коростенський укріпрайон. Згідно з генеральним планом будівництва Коростенського укріпленого району, затвердженим директивою № 053231сс генштабу РСЧА від 30.06.1931 року, на півночі Житомирської області передбачалось зведення комплексу фортифікаційних споруд на відстані 40-50 км від державного кордону, які, упираючись правим флангом у поліські болота, повинні були прикривати напрямок Овруч - Коростень. Підземний командний пункт Коростенського укріпрайону було споруджено у 1935-1937 рр. у товщі гранітного останця на правому березі р. Уж на місці природних печер давнього городища (городище № 3). Під час будівництва підземного командного пункту було значно пошкоджено археологічний культурний шар городища.

Військовий об'єкт «Скеля» - це унікальне інженерна споруда, якій немає аналогів у світі. З цього місця велося управління 456 довготривалими вогняними точками. Підземний комплекс і сьогодні є автономним об'єктом, має працездатні системи опалення, вентиляції, водопостачання і каналізації, телефонію. Загальна довжина коридорів - 156 м. На базі об'єкта «Скеля» створено музей військової фортифікації, в якому зібрані унікальні експонати, деякі єдині у своєму роді.

Від 1932 року Коростень – у складі Київської області, а з 1937 – Житомирської області. Райцентр – у 1923-1924 роках та від 1940 року.

Між тим, жителі міста потерпали від голодомору 1932–1933 рр., зазнали сталінських репресій.

1934 року за договором, складеним між облкомгоспом Київської області та бюро реального проектування київського будівного інституту, студентами 5-го курсу інституту розроблено проекти реконструкції та перепланування ряду міст області, зокрема, Умані, Білої Церкви, Василькова, Новоград-Волинського та Коростеня, що розвивалися на базі місцевої промисловості, інтенсифікації сільського господарства й використання своїх залізничних вузлів. Передбачалось, що проекти реконструкції, якими встановлювалась черговість будівництва, благоустрою та озеленення, будуть слугувати науково-технічною базою для подальшого розвитку цих міст [Перепланування міст Київської області // Соціалістичний Київ. – 1934. - № 5/6. – С. 46].

Планувальну структуру центральної частини міста частково відкориговано у 1930-х рр. під впливом рішень проектного плану міста, що відбилося в укрупненні кварталів й випрямленні деяких вулиць. При цьому на периферійних територіях розпланування залишилося переважно віялоподібним та ландшафтно-

гіллястим. Були збережені напрямки основних транспортних шляхів в якості планувальних осей.

Протягом 1930-х років значні зміни відбулися у торговій мережі Коростеня. Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювало 44 магазини, 8 підприємств громадського харчування. Багато зроблено в охороні здоров'я трудящих. Обслуговували хворих поліклініка, лікарня та дві аптеки, 16 лікарів і 75 працівників середнього медперсоналу. У 1935 році кількість ліжок у лікарні збільшилася до 160.

Після утворення 1937 року Житомирської області Коростень був віднесений до числа міст обласного підпорядкування.

1937 року на площі перед будівлею робітничого клубу по вул. Франка, 4 встановлено пам'ятник М.О.Щорсу (скульптор А. Футерман). Пам'ятник було відновлено у 1946 р.

1939 року створена 8-річна школа № 42 (сучасна адреса: вул. Грушевського, 21; у 2005 році реорганізована у Коростенську міську гімназію).

Станом на 1939 рік населення міста становило вже близько 31 тис. чоловік, а перед війною - 32 тис. чол. У 1940 році у місті діяло 8 середніх та неповних середніх шкіл. 1930 року відкрито два середні спеціальні заклади – медичний технікум і технікум будівництва. У цей же час працювало 2 вечірні робітничі факультети – Київського машинобудівного інституту й Харківського інституту інженерів залізничного транспорту.

Під час 2-ї світової війни Коростенський укріплений район був значною перешкодою для фашистського командування в його наступальних планах на Київ. І все ж перевага в силах була па боці ворога. 7 серпня 1941 року гітлерівці захопили місто. З перших днів німецько-фашистські загарбники встановили жорстокий окупаційний режим. Діяло підпілля. Восени 1941 року вони зігнали в школу № 5 близько 2 тис. громадян, над якими жорстоко знущалися, а потім вивезли за місто й розстріляли. В березні 1942 року біля залізничного мосту карателі знову розстріляли 300 чоловік.

Після визволення Києва частини Червоної Армії розпочали бої на Коростенському напрямі. 17 листопада 1943 року частини 13-ї й 60-ї армій у взаємодії з партизанами з'єднань О.М. Сабурова й С.Ф. Маликова Коростень було звільнено від фашистських загарбників. У боях за місто особливо відзначилися 225-в, 226-а Глухівсько-Київська, 280-а Червонопрапорна Конотопська, 143-я Конотопська стрілецькі дивізії, 112-а Рильська дивізія, 150-а Київська окрема танкова бригада, 130-й винищувальний протитанковий артилерійський та 316-й гвардійський мінометний полки. За успішні бойові дії під час визволення Коростеня усім вищеназваним військовим з'єднанням і частинам присвоєно

найменування «Коростенських», а 225-а стрілецька дивізія нагороджена й орденом Червоного Прапора.

Окупанти не хотіли миритися з втратою Коростенського залізничного вузла. Майже три дні радянські бійці мужньо стримували шалений натиск фашистських військ. 19 листопада 1943 року радянські війська тимчасово залишили місто. В ці дні в тилу ворога небувало розмаху набула партизанська боротьба.

Перегрупувавши сили, війська 1-го Українського фронту перейшли в рішучий наступ, і 28 грудня Коростень знову став радянським. Таким чином, від 7 серпня 1941 до 17 листопада 1943 та від 19 листопада до 28 грудня 1943 місто знаходилося під німецько-фашистською окупацією. Загалом за цей період гітлерівці у місті розстріляли 16,7 тис. осіб, 1,8 тис. жителів вивезли на примусові роботи до Німеччини.

У боях за місто яскраво проявилися самовідданість і відвага, братерська єдність представників багатьох народів країни. Так, 7 грудня в бою на підступах до Коростеня фашистські танки прорвали лінію оборони 112-ї Рильсько-Коростенської дивізії. Група саперів 159-го окремого батальйону, що мінувала поле, вступила в єдиноборство з ворожими танками. У вирішальну хвилину запеклого бою казах Абдула Усенов з двома мінами кинувся під гусеницю головного танка й підірвав його. Прохід у мінному полі було загороджено. Решта фашистських «тигрів» повернула назад. За цей подвиг Абдулі Усенову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Чимало героїчних подвигів здійснили військові льотчики під командуванням гвардії полковника Козлова, які в боях за Коростень збили 28 ворожих літаків. У літку 1944 року, здійснивши таран, загинув льотчик І.М.Поляков – уродженець міста Вольська Саратовської області. За героїзм, виявлений під час виконання бойового завдання, відважному соколу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Німецько-фашистські загарбники завдали Коростеню великих збитків. Вони зруйнували всі промислові підприємства, міст через річку Уж, школи, палац піонерів, поліклініку, лікарню, знищили 95% житлового фонду.

Під час Другої Світової війни було втрачено зібрання колекцій Коростенського окружного музею краєзнавства.

За час окупації набагато зменшилося населення міста. В січні 1944 року воно становило всього 2500 чоловік, в 14 разів менше, ніж у 1941 році [Житомирський облпартархів. - Ф. 432. - Оп. 2. - Спр. 11. - Арк. 1-2; газ. «Радянська Житомирщина». - 12.01.1944].

Одразу після визволення міста почались роботи з відбудови господарства. Вже в січні стала до ладу електростанція. Тоді ж почали працювати радіовузол і друкарня. В лютому 1944 року відновили роботу хлібопекарня, цегельний завод,



поліклініка, лікарня, у квітні – маслозавод. У січні-лютому розпочалися заняття в першій, другій та 37-й залізничній середніх школах, де навчалося 719 учнів, переважно початкових класів. Справжній патріотизм виявили в ті дні працівники залізничного транспорту. Вже в січні 1944 року через станцію пройшли перші поїзди з вантажем фронту.

Коростенці внесли свій певний вклад в перемогу у війні. 1980 чоловік хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 1598 з них нагороджено орденами й медалями. Уродженцю міста підполковнику Н.К. Козаченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

За часів Другої світової війни «Коростенський фарфоровий завод ім. Дзержинського» було частково зруйновано. Відновлення заводу почалося після звільнення від окупації вже у 1944 році та завершено до травня 1945 року. У ті самі терміни було відреставровано будівлю вокзалу та завершено відбудову Коростенського залізничного вузла. Широким фронтом велися відбудовчі роботи на заводі «Жовтнева кузня». З великим завзяттям працювали будівельники, які за два роки здали в експлуатацію 14,5 тис. кв. м житлового фонду, приміщення для лікарні, 5 шкіл, поліклініки, кінотеатр. У 1947 році завод «Жовтнева кузня» відновив випуск продукції. Одночасно йшло будівництво нових підприємств. 1948 року пущено завод «Буддеталь», а через рік – завод «Торфмаш» (з 1961 року - «Коростеньхіммаш»).

Проведена значна робота щодо поліпшення медичного обслуговування населення. У 1950 році кількість ліжок у лікарні становила 150; працювало 39 лікарів та 156 працівників середнього медперсоналу. Багато було зроблено у галузі освіти. У той період діяло 8 шкіл, у т.ч. 5 середніх, а також – дві вечірні школи робітничої молоді. В них налічувалося 4728 учнів і 182 учителі. З культурно-освітніх закладів працювали 2 кінотеатри, міський будинок культури, 5 профспілкових клубів, 2 міських, 8 шкільних і 15 профспілкових бібліотек з книжковим фондом 63 тис. томів. У культурно-освітніх закладах було створено 29 колективів художньої самодіяльності.

У 1950-ті роки під час післявоєнного відновлення району поруч зі станцією Коростень-Подільський докорінно змінилось життя та побут робітників локомотивного депо, яке постійно оновлювалось і розросталось до потужного виробничого комплексу, відомого на весь колишній Радянський Союз. З новою силою почало діяти військове летовище, яке прийняло спочатку реактивні літаки, а з часом гелікоптери. Саме сюди було перенесено центральний міжміський автовокзал [Гераймович С. Подільський район міста // Наш Коростень. – 2015. – 16 липня. - С. 3].

У проекті планування м. Коростеня, який виконано у 1957 році інститутом

"ДІПРОМІСТО" (м. Київ), серед інших проектних рішень, запропоновано створення центральної міської площі (пл. ім. Кірова) на перетині магістральної вулиці (вул. Кірова – теперішня вул. Грушевського) та нових запроектованих вуличних магістралей до вокзалів Коростень-Київський і Коростень-Житомирський, яка вже забудована на той час по своєму периметру триповерховими будівлями (вул. Грушевського, 34-46). У центрі площі передбачалось зведення крупномасштабного з купольним покриттям Будинку Рад. По осі площі і будівлі Будинку Рад було запроектовано встановити пам'ятник Кірову з трибунами у його п'єдесталу. Площа разом з Будинком Рад і житловими будинками, пам'ятником і партерної зеленню повинні були вирішуватися в єдиному архітектурному ансамблі. «Площу ім. Леніна, розташовану на підвищеному гранітному плато, з пам'ятником Леніна в середній його частині, на якій будується будинок культури для робітників і службовців заводу «Жовтнева кузня», бажано оформити в єдиному стилі з цим будинком з урахуванням навколишньої зелені парку імені Островського» [Проект планировки г. Коростеня. – ГИПРОГРАД, 1957. – Пояснювальна записка, с. 70].

Між вул. Шатрищанською та рікою Уж у Зарічному районі міста було запроектовано створення лісопарку [Проект планировки г. Коростеня. – ГИПРОГРАД, 1957. – Пояснювальна записка, с. 68]. Але цій пропозиції судилося реалізуватись тільки після 1976 року, коли інститутом "ДІПРОМІСТО" виконано проект детального планування багатоповислової забудови району по вул. Шатрищанській, в якому передбачалось відведення території між рікою Уж та вул. Шатрищанською під організацію парку та лісопарку, а також - була розроблена окрема проектна документація на планування й озеленення цієї території [Генеральний план г. Коростеня. – ГИПРОГРАД, 1977. – Пояснювальна записка, с. 66].

У 1950-х роках з приходом на «Коростенський фарфоровий завод ім. Держинського» художників В.М. Трегубової та Н.С. Трегубова почався випуск порцелянової скульптури. У 1960-ті роки завод було докорінно реконструйовано: сферу виробництва розширено за рахунок випуску, крім речей домашнього вжитку, й скульптурних виробів. Продукція його славилася не тільки в Україні, а й в усьому світі. За свою видатну творчу діяльність Трегубови отримали звання заслужених діячів мистецтв УРСР.

1960 року здано в експлуатацію завод залізобетонних шпал, 1964 року – бавовнянопрядильну фабрику. Завод «Жовтнева кузня» перетворено на потужне підприємство шляхового машинобудування. Його продукція в 1963-1964 рр. експонувалася на ВДНГ й відзначена дипломом першого ступеня. Завод «Торфмаш» 1961 року змінив свій виробничий профіль і був перейменований на

«Коростеньхіммаш». Його продукція у 1965 році експонувалася на ВДНГ та на міжнародній виставці в болгарському місті Пловдиві [Історія міст і сіл УРСР. - Том 6. Житомирська область, с. 314].

У 1962 року побудували новий корпус середньої школи № 6 (вул. С. Крушельницької, 12).

1968 року на Привокзальній площі встановлено пам'ятник зачинателям всеукраїнського страйку залізничників (скульптор – М. Трегубов).

1970 року було зведено будинок культури залізничників на 850 місць. При міському будинку культури створено університет культури, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах. 75 акторів-аматорів працювали у самодіяльному театрі, якому в квітні 1959 року було присвоєно звання народного.

1973 року на колишній площі ім. Ленінського комсомолу, розташованій з парного боку забудови вул. Грушевського, встановлено пам'ятник комсомольцям 1920-х років (скульптор А.Футерман, архітектор А.Сидоренко).

У 1980-ті роки споруджено нове приміщення для середньої школи № 5 (вул. Пашинська, 4), 1988 року – другий корпус середньої школи № 6 (вул. С. Крушельницької, 12).

У 1983 р. історичну будівлю залізничного вокзалу (1902 р.) було замінено на нову, значно більшу за своїм об'ємом та виконану у сучасних архітектурних формах. 1984 року новий залізничного вокзал на 700 місць введено в експлуатацію.

Після аварії на ЧАЕС 1986 року місто потрапило у зону гарантованого добровільного відселення.

У 1994 році «Коростенський фарфоровий завод ім. Держинського» було перетворено на акціонерне товариство. З 1995 року завод іменується АТЗТ «Коростенський фарфоровий завод», вул. Б.Хмельницького, 4. На даний час завод закритий у зв'язку з банкрутством.

У Коростенському будинку культури створено експозицію «Кімната-музей Коростенського порцелянового заводу».

На сьогоднішній день провідною галуззю господарського комплексу міста є промисловість. Промисловий комплекс міста налічує 26 підприємств, які представляють машинобудування, хімічне, будівельне, харчове, поліграфічне виробництво, легку промисловість. Питома вага коростенських промислових підприємств у загальнообласному промисловому виробництві становить 9%. На даний час в місті працюють наступні підприємства: Коростенський завод дорожніх машин «Жовтнева кузня», Коростенський завод хімічного машинобудування, Коростенський завод «Янтар», Коростенський машинобудівний завод, «Коростеньагромаш» (залізобетонна продукція),

«Коростенський завод залізобетонних шпал», «Коростенський кар'єр», «Коростенська фірма "Арсанія"» (текстильна продукція), «Льонок» (мотузки, шпагат), «Древлянка» (кондитерські і макаронні вироби, плодово-ягідні вина), «Коростенський м'ясокомбінат», «Коростенський хлібозавод»; мале колективне підприємство «Друк» (поліграфічна продукція); Коростенське навчально-виробниче підприємство (низьковольтна апаратура, світлотехнічне обладнання). У Коростені – 14 загальноосвітніх шкіл, навчально-виховний комплекс «дитсадок-гімназія», вечірня та приватна школи, 12 дитсадків, технічний коледж, ПТУ № 6; 2 ДЮСШ, художня школа, школа мистецтв, Будинок творчості школярів, станція юних техніків та натуралістів, відділ. Малої Академії Наук; дев'ять клубних закладів, Коростенський краєзнавчий музей, військово-історичний комплекс «Скеля», музеї локомотивного депо станції Коростень, підприємств «Коростенський фарфор» і «Коростенський завод хімічного машинобудування», центральна бібліотека та її 8 філій, районна бібліотека; центральна міська та відділкові лікарні, міська, районна і дитяча поліклініки, міська та відділкові стоматологічні поліклініки, міжрайонний діагностичний центр.

В місті створено успішний індустріальний парк. Під індустріальний парк пристосовано територію колишнього військового аеродрому для гвинтокрилів. Земельна ділянка загальною площею 246 га (без будівель), тривалий час не використовувалась. Концептуальний дизайн було розроблено чеським проектним бюро DHV. Проект передбачав створення на обраній території високотехнологічних підприємств, підприємств у галузі легкого та середнього промислового виробництва – збірки, комплектації, поверхневої обробки, легкого машинобудування та електротехнічної промисловості. Проект був розрахований на 10 років та розділений на 3 етапи: підведення комунікацій: автошляху, залізниці, електроенергії, водогону, каналізації та побудова і запуск заводу з випуску деревоволокнистих плит середньої щільності (МДФ-плит); розвиток логістичного центру.

Улюбленими місцями відпочинку населення є парки Древлянський (на мальовничих берегах річки Уж) та залізничників ім. Т.Г.Шевченка. У 2005-2006 роках проведено реконструкцію підземного командного пункту Коростенського укріпрайону, спорудженого 1935-1937 рр. у товщі гранітного останця на правому березі р. Уж (городище № 3). Після пристосування другого рівня колишнього командного пункту під музей у цьому приміщенні на території Древлянського парку розміщено експозицію військово-історичного музею «Скеля» (2007 р.).

2013 року з нагоди 70-ої річниці визволення міста Коростеня від німецько-фашистських загарбників (1943 р.) відкрито меморіальний комплекс (скульптор

Козиренко В.В.) за адресою: вул. 1 Травня, 2-А, куди з вул. Грушевського перенесено пам'ятник воїнам – артилеристам, що звільняли м. Коростень. 2016 року на майданчику військової техніки і озброєння, влаштованому поруч з військово-історичним музеєм «Скеля», було встановлено пам'ятний знак до 75-річчя оборони Коростеня бійцями 5-ої армії генерала Потапова (1941 р.).

Серед видатних уродженців Коростеня – економіст, дійсний член НАНУ Ю.Лупенко, фахівець у галузі електроніки В.Антонець, фахівець у галузі енергетики В.Дерзський, фахівець у галузі порошкової металургії В.Каташинський, фахівець у галузі ракетної техніки І.Лепескін, фахівець у галузі теплофізики М.Нікітенко, матеріалознавець О.Пилянкевич, фахівець у галузі хімічної технології в'язучих матеріалів А.Салей, біолог-цитолог Н.Білявська, хімік Л.Дегтярьов, лікар-оториноларинголог В.Кішук, лікар-радіолог Н.Танасічук-Гажієва, лікар-гігієніст Л.Шафран, мовознавець О.Мороховський, літературознавець В.Шевчук; поетеса О.Будникова, письменники, журналісти В.Васильчук, Л.Даєн, В.Нечипоренко, радіожурналістка А.Вишнева; художниця театру та кіно С.Гриньова, графік К.Радько, скульпторка Л.Сабанєєва, живописець П.Вознюк; співак, народний артист України В.Дубок, хоровий диригент, заслужений артист України В.Качнов, композитор, диригент, баяніст А.Білошицький; легкоатлет І.Горбенко (стрибки у довжину, метання списа), спортсмен (сучасне п'ятиборство), фахівець у галузі фізичного виховання та спорту М.Данилко; двічі Герой Радянського Союзу, Народний Герой Югославії С.Козак, Герой Радянського Союзу П.Козаченко, Герой Російської Федерації Ю.Шадура (загинув у м. Грозний, Чечня, РФ; похований у Коростені); рекордсмен Книги рекордів Гіннеса (за створення найбільшої в світі мезузи – прикріплюваний до зовнішнього одвірка сувій пергаменту з частиною тексту молитви Шма) А.Борщевський. У Коростенській музичній школі працював циганський поет, перекладач, композитор Міха Козимиренко. У Коростені мешкав і похований Герой Радянського Союзу Е.Краля.

Створення та робота Коростенського окружного музею краєзнавства пов'язана з іменами видатних українських вчених Ф.А.Козубовського, С. С. Гамченка, К.Черв'яка, Н.Дмитрука. У 1934-1936 роках Ф. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури АН УРСР, співзасновник його «Наукових записок».

Головною вулицею міста починаючи з ХІХ ст. вважалася вул. Петербурзька, де пролягала поштова дорога Житомир - Петербург, знаходилися поштова станція, волосна управа; пізніше – телеграфне відділення, готель тощо. У 1930-ті роки на вулиці були розміщені адмінбудинки, приміщення поліклініки, пошти, банку, школи, крамниці. У повоєнний час на місці руїн і попелищ на

центральної вулиці Коростеня були зведені нові багатоповерхові будинки, створено своєрідний архітектурний ансамбль. Тепер тут розташовані головні міські та районні адміністративні установи, об'єкти інфраструктури, численні заклади медицини, освіти, культури, монументи, підприємства, культові споруди тощо. За незалежності України було ухвалено рішення про перейменування центральної вулиці Коростеня на вулицю М.Грушевського.

\* \* \*

На офіційному гербі Коростеня, який є символом міста, зображено французький щит блакитного кольору, в центрі якого - щиток червоного кольору. Його основне поле відведено для зображення фортечної стіни темно-червоного кольору. На фоні фортечної стіни зображено зелене стебло льону, що символізує природу Полісся та чотириохпелюсткова квітка блакитного кольору, що символізує древні городища, розташовані по обидва боки ріки Уж. Квітка льону обвиває зображення ріки Уж блакитного кольору із золотими берегами. Щит і щиток обрамлені золотим кантом.

Щит обрамлений картушем, увінчаним міською модернізованою золотою трибаштовою короною. Модернізована геральдична корона має замість кам'яних фортечних стін дерев'яні, які зводилися за часів древлянського князівства.

На чолі щита в синьому полі над стилізованою фортечною стіною розміщена назва міста КОРОСТЕНЬ, написана кирилицею. Девіз «НЕ ЗГОРАЄ В ПОЛУМ'І» написаний у підніжжя щита як пам'ять про неодноразове відродження міста Коростеня з попелу.

Герб Коростеня був затверджений 28-ю сесією міської ради IV скликання 23 серпня 2005 року.

### **1.1.2. ПРИРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОСТІ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СВОЄРІДНІСТЬ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОСТОРОВОЇ ПОБУДОВИ м. КОРОСТЕНЯ**

Територія м. Коростеня знаходиться в межах Поліської низовини (а точніше – Житомирського Полісся), розташованої у південно-західній частині давньої Східноєвропейської платформи. Геоморфологічна підобласть - Житомирське Полісся. В основі території міста лежить тектонічна структура Українського кристалічного щита, яка формувалася під впливом материкових зледенінь, і тому складена пісками воднольодовикового та річкового походження. Поверхня її неглибоко поріzana, рівнинна, але ускладнена моренними горбами та дюнами. З точки зору рельєфу досліджувана територія являє собою пагорбкувату рівнину, розчленовану балками. Місцевість славиться цінними породами природного каменю: це лабрадорити, габро, коростенські граніти.

Сучасне місто розташоване на обох берегах ріки Уж, правої притоки р. Прип'ять (басейн р. Дніпро). Ландшафтному каркасу міста властиві деякі особливості. Територія має загальний плавний ухил в бік ріки Уж та її приток. В середньому територія міста височіє над рівнем р. Уж на 16-24 м і являє собою плато, що поступово опускається до р. Уж, з невеликим ухилом, а місцями - обривами і скелями (виходами кристалічних порід). Перепад абсолютних відміток в адміністративних межах міста складає близько 33 м (від +156,2 м на узбережжі р. Уж у північно-східній частині міста до +189,2 м у західній та південно-східній частині).

Найвищою ділянкою середмістя на даний час є вершина пагорба городища № 3 (185,7 м), що підіймається над рівнем берегової лінії правого берега ріки Уж більше, ніж на 26 м, формуючи скельний каньйон разом з природними кам'яними утвореннями лівого берега.

Молодий, слабо розчленований рельєф створює умови для високого стояння ґрунтових вод і заболочування понижених ділянок. Поверхня виступаючих кристалічних порід носить сліди льодовикової діяльності. В районі міста збереглися зглажені скелі, так звані «баранячі лоби». Поверхня скель добре відшліфована і має численні подряпини і льодовикові шрами.

Вододілом, по якому проходить лінія залізниці Київ – Коростень – Олевськ, територія міста розділена на дві частини: північно-східну та південно-західну. Історичний центр знаходиться на лівому березі ріки Уж у південно-західній частині міста, яка характеризується доволі спокійним рельєфом з незначними підвищеннями і пониженнями. Струмок Круглик, що протікає у цій частині міста, створює невелику за площею долину у місці свого впадіння в р. Уж, в районі вул.

Ольгинської та вул. Героїв Чорнобиля (вул. Красіна).

Конфігурація річища ріки Уж має живописний, звивистий характер, з чергуванням розширених та звужених ділянок, утворених, зокрема, завдяки скелястим ґрунтам, а також - трьома греблям з перепадом позначок води 1,0 м, 0,4 м та 1,7 м. Ширина ріки в межах міста складає від 7,5 до 130 м. Річище місцями розгалужене. Течія ріки плавна й тиха. По всій течії спостерігаються часті зміни напрямку русла. Долина ріки має широкі і пологі схили берегів, по яких зустрічаються виходи кристалічних порід. У районі Коростеня долина ріки глибока, каньйоноподібна, врізана в гранітний масив. Річкові тераси слабо розвинені. Заливна тераса виражена у вигляді смуги завширшки 10-20 м. Виходи кристалічних порід зустрічаються на обох берегах. Виступають вони у вигляді окремих останців або пагорбів, розташованих групами.

Долина р. Уж слугує головною природною віссю міста та значною формою рельєфу у Коростенському доквіллі. Долина асиметрична, має від'ємні лінійно-втягнуті форми рельєфу. Для дна долини характерний плавний похил у північно-східному напрямі. Берегова смуга ріки частково неупорядкована, у північно-східній частині міста має невеликі заболочені ділянки.

Наявність річок, які водночас являлися джерелами питної води та транспортними артеріями, з давнини слугувала визначальним чинником розселення людей, внаслідок того, що певні (найчастіше – підвищені) ділянки узбережжя були захищені ззовні природними перешкодами (річками, водоймами, ярами) або надавали змогу обрати переконливу лінію оборони населеного пункту (поселення) у випадку вірогідних нападів ворогів.

Природною передумовою виникнення давніх городищ на території нинішнього м. Коростеня є вдале сполучення унікальних особливостей рельєфу, а саме: зручних з оборонної точки зору пагорбів по обох берегах річки Уж, на яких були засновані городища. Особливостями рельєфу була обумовлена необхідність спорудження навколо городищ земляних укріплень - валів та ровів.

Історик Олександр Пшездзецький у краєзнавчому дослідженні «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часів», надрукованому 1841 р., так описав місцезнаходження даного населеного пункту: «Серед пісків та соснових лісів Полісся збереглися найдавніші пам'ятки Руських земель, що датуються початком часів слов'янських. Над рікою Уша, яка тече у густій тіні дерев серед глиб граніту, існує пагорб, оточений величезним валом, на якому повиростали старі дуби з коренів ще давніших. Поруч з пагорбом тим могили під такими самими дубами. Там, де тепер містечко Іскорость, що складається з декількох десятків хат, було колись городище Коростень – столиця Древлянського народу» [Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina: obrazy miejsc i czasów, т. II, с. 106]. А от у



географічному словнику Польського Королівства та інших країв слов'янських, виданому 1882 р. у Варшаві, додано стосовно Коростеня наступне: «Гранітні скелі у парку височать над рікою, де знаходяться так звані "купальні Ольги". На кладовищі є декілька могил, на яких ростуть дуби, мовчазні свідки старожитностей» [Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. III. – с. 305; Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. - Т. 2. - Cz. 1. - S. 542-543].

М.І.Теодорович у своєму «Історико-статистичному опису церков і приходів Волинської єпархії» так описує природу Іскоростеня: «Місцевий переказ стверджує, що далеко внизу, під крутизною ледь доступних скель, Ольга обрала собі місце для купання серед кам'яного ложа річки. Церкви, спорудженої св. Ольгою, давно вже немає, але місце, де вона стояла, відомо в пам'яті народній під ім'ям «Свяття»; місце ж, де нібито купалася, відмовившись від слави суєтного світу, володарка Русі, відоме під назвою «Ольжиних купалень». Місцевість «Свяття» і «Ольжиних купалень» надзвичайно мальовнича. Річка Уша, яка вище Коростеня, ледь помітним плином пробирається по болотах і лісах, зустрічає тут гряди скель, з шумом спрямовується по ним і пробиває собі шлях між скелями, захоплюючи за собою цілу купу каміння. Серед самої бистрини, на ложе річки, височать два великі, напівпокриті водою камені місцевої гранітної породи рожевого кольору. Вода протягом тисячоліть промила в них по одному глибокому і вузького отвору овальної форми. У ці отвори, наповнені водою, доросла людина може зануритися тільки по пояс, але швидкий струмінь води, що переливається з каменю на камінь, обливає його зверху. Можливо, св. Ольга дійсно користувалася для купання цими чудовими ваннами, створеними самою природою, а переказ приписав їх справі рук людських. Трохи нижче Ольжиних купалень берегові скелі р. Уша трохи розступаються і стають вищими, крутішими й похмурішими. Течія річки непомітно переходить в тиху і плавну, глибина її стає значною, поверхня, захищена високими скелями від впливу вітру, завжди залишається без бриж. На правому березі річки видна природна тераса з навісом, що утворився на прямовисній стіні скелі, а нагорі під скелею стоять три кам'яні хрести стародавньої форми» [Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. - Т. I. Уезды Житомирський, Новоград-Волынский, Овручский. – Почаев, 1888. – С. 370; Витте Е. Древнейшие города Волыни в историческом описании: Очерк 12 (Коростень), с. 4-5].

Ймовірно, у давнину, на початку заселення території, де тепер розкинувся сучасний Коростень, заплава річки Уж подекуди була покрита обширними водними поверхнями, утвореними каскадами водяних млинів із загатами. Великі

водні простори загат мали також оборонне значення. У другій половині 18 ст. кількість водяних млинів і загат зменшилася у зв'язку з розвитком вітряних млинів.

Лівим берегом річки Уж проходив давній поштовий шлях Житомир – Овруч, обабіч якого у 19 ст. почали формуватись регулярні квартали забудови, які поклали початок планувальної структури м. Іскорость (Коростень). Подальший розвиток містечка відбувався як вздовж ріки, так і вздовж згаданої дороги, а пізніше (на початку 20 ст.) додався ще один вектор містобудівного розвитку: вздовж залізниці у північно-західному напрямку від ріки. У правобережній частині містечка планувальна структура довгий час залишалася переважно ландшафтно-гіллястою.

Аналогічним чином формувалась планувальна структура с. Пашини, територію якого на даний час включено до складу м. Коростеня. Село Пашини виникло у сер. 19 ст. в місці, де згаданий поштовий тракт перетинав ліву притоку ріки Уж – р. Кремно (Кревна). У подальшому розширення території села відбувалося як вздовж дороги у північному напрямку, так й вздовж річища р. Кремно у західному напрямку.

Конфігурацією річища струмка Круглик - лівої притоки ріки Уж обумовлено ландшафтне трасування вул. Ольгинської, вул. Героїв Чорнобиля (вул. Красіна), вул. Базарної, вул. Черемушки (вул. К. Маркса), вул. Волонтерської (вул. Войкова), вул. Коротуна.

Таким чином, в якості базових елементів утворення міста та історичного розвитку його планувальної структури виступали основні осі та вузли природного ландшафту. Конфігурацією річок було частково обумовлено напрямок містобудівного освоєння територій. Нові квартали виникали відповідно до рельєфу місцевості.

Ландшафтні особливості місцевості були повною мірою використані при створенні Древянського пейзажного парку (первісна назва - парк ім. М.О. Островського) у центральній частині міста на узбережжі обох берегів р. Уж: в заплаві, на першій надзаплавній терасі та її схилах.

Грубим втручанням у природний ландшафт місцевості стало спорудження у період 1932-1939 років підземного командного пункту Коростенського укріпрайону в товщі гранітної скелі - пагорба, на якому знаходиться городище № 3. Бункер командного пункту складається з трьох рівнів. На другому рівні з 2005 р. влаштовано військово-історичний музей «Скеля», який розташовано у Древянському парку.

На даний час у заплавах річки Уж та її притоки р. Кремно подекуди збереглися ділянки з незайманою природною рослинністю: трав'янисто-луговою,

болотною, чагарниковою, рідше – з дерев листяних порід (верба, вільха). Частина незабудованих територій заплавл згаданих річок використовується під городи.

Й досі природна складова ландшафту як найбільш сталого структуро- та формоутворюючого чинника відіграє помітну роль при реконструкції існуючих кварталів, а також - при містобудівному освоєнні нових ділянок.

### 1.1.3. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПЛАНУВАННЯ ТА ІСТОРИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ЗАБУДОВИ м. КОРОСТЕНЯ

#### *І етап:*

#### *Городища літописного Іскоростеня, 8 – сер. 13 ст.*

8 ст. – 946 р. – період існування міста Іскоростень, яке являлось адміністративним центром (столицею) Дrevлянських племен. Складалося з декількох (ймовірно, трьох) городищ-укріплень з посадами. Городища займали плато розташованих поблизу один від одного гранітних останців з майже прямовисними схилами на узбережжі правого берега р. Уж (городища № 1, № 2, № 5). З напільного боку городища були захищені валами й ровами.

Вибір місця для влаштування фортифікаційних споруд мав не випадковий характер. Як правило, вибирались труднодоступні ділянки з сильно розчленованим рельєфом, з метою максимального використання для засобів оборони його природних якостей. Таким чином, за класифікацією дrevлянських градів, запропонованою археологом Б. А. Звіздецьким, кожне з перелічених городищ належить до типу, що складається з одного захищеного майданчика, розташованого на природному скельному останці в заплаві [Звіздецький Б.А. Про деякі особливості дrevлянських городищ VIII-X ст.].

Городище № 1, на території якого було розміщено резиденцію князя Мала, знаходилось на вершині так званої “Червоної гірки” (або «Замчища»). Городище було оточене подвійним валом висотою 2,5-4 м, зі сходу було болото, з півночі - струмок, з'єднаний з болотом штучно викопаним ровом шириною 5-6 м. Княжий терем, що стояв в центрі городища, був обнесений додатковим валом, укріпленим частоколом. Під час археологічних розкопок городища у 1925 році було з'ясовано, що воно займало площу 1,5 га (зараз залишилася тільки скеля та її підосва, звідки було вибрано камінь для будівництва за радянських часів). Розкопками було виявлено залишки восьми житлових будинків, бойові сокири, наконечники стріл і копій, ножі, долота, шила, намиста з сердоліку, фрагменти браслетів, уламки кераміки періоду епохи неоліту і до 9-10 ст. тощо.

На відстані близько 100 м у південно-західному напрямку від першого городища, в урочищі між пров. 3-м Шатрищанським і береговою лінією правого берега р. Уж, розташоване городище № 2 площею 0,4 га. Під час розкопок цього городища в 1934 році науковцями Інституту Археології АН УРСР і співробітниками Коростенського краєзнавчого музею було виявлено напівземляне житло розміром 5x5,5 м. У центрі приміщення знаходився товстий шар залишків багаття, в різних місцях були знайдені шиферні пряслиця, уламки керамічного

посуду, кам'яні жорна, точила, залізні сокири, долота, тесла. Неподалік від житла була виявлена житлова кліть, яка була частиною конструкції вала. У 1940 році експедиції інституту археології під керівництвом Гончарової і Довженка продовжили дослідження другого городища. Ними було виявлено землекам'яний вал, в якому були вбудовані з внутрішньої сторони рубані кліті-житла. На території городища знаходилося кілька напівземлянок площею 20-30 кв. м, в центрі яких розташовувалися печі-кам'янки. У нижньому культурному шарі знаходилися уламки ліпного посуду походження 8-9 ст., а у верхньому - гончарного посуду 11-12 ст. На городище було знайдено і залишки ковальського виробництва: болотна (залізна) руда, шлаки, вироби із заліза та їх фрагменти сокири, тесла, ножиці, серпи, а також уламки глиняного і скляного посуду, жорна, залишки обгорілого проса. Виходячи зі знахідок на городищі № 2, можна стверджувати, що жителями цього городища були прості ремісники і землероби, які постійно проживали тут понад 5 століть.

Град Іскоростень було повністю знищено пожежею, яку влаштувала княгиня Ольга – вдова загиблого князя Ігоря, що спалила місто у якості помсти за свого чоловіка, убитого древлянами за жорстокість і впровадження високої данини (згадується у Літописах під 945 та 946 роками).

Сер. 10 – сер. 13 ст. – період існування укріпленого поселення древлян (у складі Київського князівства) на території городища № 3 з посадом. Городище розташоване на високому, з крутими схилами, мисовому виступі правого берега р. Уж, що домінує над оточуючою прилеглою територією, на відстані 900 м у південно-західному напрямку від “Червоної гірки”. Площа укріпленого майданчика городища становила близько 1,0 га. Зі сходу воно було оточене валом висотою до 3 м, перед яким був викопаний рів шириною до 4 м і глибиною до 1,5 м. Вхідні ворота знаходились з південно-східного боку. Розкопками 2000-х років на городищі № 3 виявлено кам'яно-глиняний фундамент будівлі, залишки ковальського виробництва, вироби із заліза періоду 10-13 століть.

За класифікацією Б. А. Звіздецького, третє городище належало до провідного типу укріплених градусів древлян, а саме: городища простого мисового типу з одним захищеним майданчиком [Звіздецький Б.А. Про деякі особливості древлянських городищ VIII-X ст.].

Як встановлено археологами, на обох берегах річки розташовувались кургани величезного слов'янського некрополю кінця I тис. н. е. Тобто, населення стародавнього Іскоростеня проживало на обох берегах р. Уж.

**II етап:**  
**село Іскорость, II пол. 14 – I пол. 16 ст.**

Існування невеликого укріпленого поселення (у складі Зауської волості Київського воєводства) на території городища № 3 та його посаду, де археологічними розкопками зафіксовані згорілі споруди з матеріалами середньовіччя.

**III етап:**  
**містечко Іскорость, II пол. 16 – 1910-ті рр.**

Існування містечка Іскорость (у складі Овруцького повіту Київського воєводства Речі Посполитої). З містобудівної точки зору містечко являло собою укріплений замок (на території городища № 3), оточений передмістям. Замок з брамою було закладено 1589 року під час володіння Іскоростю шляхтичем Прокопом Мержевицьким. Станом на 1611 р., крім замку, існували фільварки, корчми, шинки, млини, двори, сади, сіножаті, водоймища, рибні, звірині та пташині лови, а також боброві гони і рудня. До складу Іскоростенського маєтку в той час входило й с. Зарече, розташоване неподалік. У 1628 р. в Іскорості налічувалося 16 димів (дворів), діяв водяний млин.

1649 року укріплення замку було вщент зруйновано козацьким загоном Гераськи під час національно-визвольного руху під проводом Богдана Хмельницького.

У 1780-ті роки генерал-лейтенант польських військ Любовицький, який був власником містечка Іскорость з 1780 року, скупивши у сусідів землі й ліси, що входили до складу древлянської столиці Іскоростеня, заснував тут помістя, де розмістив садибу з садом (територія теперішнього міського парку Древлянський). 1792 року коштом власника на пагорбі у центрі містечка, поруч з дорогою Житомир – Овруч розпочато спорудження дерев'яної церкви (в районі теперішньої ділянки по вул. Грушевського, 7).

Починаючи з 1828 року згадана дорога стає проміжною ділянкою поштової екстра-лінії між Житомиром та Петербургом, яка в межах міста отримала назву вулиці Петербурзької. У подальшому вулиця стає головною планувальною віссю населеного пункту.

1854 року на місці попередньої церкви спадкоємцями покійного генерала Любовицького за його заповітом була зведена парафіяльна церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. Церква дерев'яна, холодна, хрестоподібна, однобанна, на кам'яному фундаменті. При ній - дерев'яна дзвіниця. Обидві споруди криті

залізною бляхою.

1901 р. - зведення залізничного мосту через р. Уж (автор проекту – інженер шляхів сполучення П.К.Кудреватий) у зв'язку з прокладанням залізниці Київ – Ковель. 1901-1902 рр. - спорудження комплексу будівель залізничної станції Коростень, зокрема, пасажирської будівлі із залом очікування для пасажирів (автор проекту – цивільний інженер О.В. Кобелев); оборотного паровозного депо віялового типу на 6 місць; житлових будинків для службовців залізниці, військового продовольчого пункту тощо.

Після початку активного використання Південно-Західної залізниці, Коростень відчув значне пожвавлення розвитку міської інфраструктури. 1903-1910-ті рр. стали періодом первісного формування житлових кварталів, виробничих та складських майданчиків вздовж лінії залізниці Київ – Ковель. Вокзал та десять інших дерев'яних будинків, призначених для розміщення залізничних служб та родин керівництва, створили першу в Коростені площу і нову вулицю, які отримали назву – Вокзальна площа та вулиця (зараз - вул. Героїв Небесної Сотні). Вокзальна вулиця розпочиналась з території невеликого лісу (нині - парк імені Т.Г.Шевченка) та проходила до переїзду через залізничну колію в районі Петроградської вулиці (вул. Грушевського). Вокзальне шосе, як називали на початку століття цю вулицю, по всій довжині було прикрашено стовпчиками з рейок, заввишки півтора аршина, пофарбованими світло-сірою фарбою. Паровозне депо й вантажна рампа з пакгаузами, розміщені із західного боку від вокзалу, мали вихід на Вокзальну вулицю.

З північно-східного боку вздовж залізничного полотна проходив ґрунтовий шлях до села Чигирі. Після зведення поруч з цим шляхом житлових будинків для залізничників вулиця отримала назву Чигиринська (тепер – вул. Горького).

1903 року з північного боку від залізничного переїзду був збудований невеликий цегельний завод, механічні (металообробні) майстерні якого належали власникові німецькому підприємцю Остерману (на основі цих майстерень у радянські часи утворили завод «Жовтнева кузня»). Неподалік була збудована казарма для робітників, що працювали у майстернях.

У 1900-х роках на вулиці Петроградській (нині - вул. Грушевського) було зведено 2-поверховий приватний готель Ябса на 6 кімнат.

У 1904-1909 роках польським промисловцем Т.К. Пржибильським, ймовірно, на основі видобування місцевих глин була відкрита фабрика порцеляни з виробництва нерозфарбованого (білого) посуду, який після пакування спрямовували до Польщі для розпису. У пер. пол. 1910-х рр. – споруджено 3-поверховий головний корпус фабрики. У 1950-х - 1960-х роках тут розміщувався

формувальний цех (вул. Б.Хмельницького, 4). Після 1972 р. будівлю було розібрано.

В роки Першої світової війни на Вокзальній вулиці військовим відомством було розміщено багато дерев'яних бараків для солдат. Це місце отримало неофіційну назву – Барачна площа [Гераймович С. Вулиця, з якої починалось місто // Наш Коростень. - 2015. - 04 червня. – С. 2].

1914-1916 рр. – початок формування поселень поблизу залізничних станцій Коростень-Житомирський та Коростень-Подільський.

Зважаючи на зручне і стратегічно важливе розташування, на станції Коростень-Подільський було розміщене паровозне депо, а поруч з ним – бараки для робітників Подільської залізниці, які простягнулись двома рядами між станційними коліями і Чигиринським шляхом, та цегляний будинок для адміністрації станції. Внаслідок того, що найстаріша вулиця цього поселення вела безпосередньо до депо, вона й отримала назву – Дєповська. Інша вулиця, з південно-східного боку від залізниці, відома як Чигиринський шлях, з часом отримала назву – Залізнична. Поселення залізничників формувалось спочатку вздовж цих вулиць, а пізніше в сторону міста почали з'являтися додаткові «лінії» забудови [Гераймович С. Подільський район міста // Наш Коростень. – 2015. – 16 липня. - С. 3].

1917 року порцелянова фабрика була націоналізована радянською владою, а у 1918 - тимчасово закрита через відсутність сировини.

#### *IV етап:*

#### *місто Коростень, 1920-ті - 2010-ті рр.*

1920-і – 1930-і рр. – проведення робіт з благоустрою міста; розвиток промислових підприємств на базі виробництв, заснованих у дореволюційний період, їх розширення та реконструкція.

У 1923 році організовано житловий кооператив залізничників, яким за два роки забудовано 5 так званих “ліній” (лінія – забудова з одного боку) в районі вулиці Чигиринської (тепер – вул. Горького), а в 1927 році - житлові будинки і по Пролетарській вулиці (нині - вул. Б. Хмельницького). З 1926 року це пролетарське поселення отримало назву «селище Фрунзе». На початок 1941 року тут проживало близько 6 тисяч чоловік.

У 1922-1923 роках після утворення Всеукраїнського тресту «Укрфарфорфаянсскло» відновлено виробництво на фабриці порцеляни, яка у 1924 році виготовляла, в основному, столовий і чайний посуд. З 1925 року



виробництво було перепрофільоване на виготовлення фарфорових ізоляторів. У 1926 році підприємство змінило назву на «Коростенський фарфоровий завод ім. Ф.Е.Дзержинського». 1928 року було проведено реконструкцію заводу. З 1930 року знову було поновлено виробництво посуду.

Після надання Коростеню у 1926 році статусу міста другою за значенням (після магістральної вулиці - вул. Грушевського, яка тоді мала назву вул. Красіна) стає вул. І. Франка, що проходила від вокзалу перпендикулярно вул. Грушевського. У цей період тут утворено невелику площу перед будівлею робітничого клубу, першу чергу якого зведено 1925-1927 рр. Нове значення вул. І. Франка, було також підкреслено містобудівними засобами: її перспективу тепер замикала новоспоруджена на вул. Грушевського, 7 будівля окружного суду (1928-1930 рр.).

1926 р. побудовано приміщення Державного драматичного театру ім. І. Франка (будівля не збереглась).

Центральну адміністративну площу (площу ім. С. Кірова) було створено на вул. Грушевського неподалік від залізничного переїзду (в районі сучасного Палацу культури). Тут знаходились головні адміністративні будівлі, а саме: Окружком партії, Палац піонерів, НКВС, міліція. На протилежній стороні вул. Грушевського - управління будівельних робіт № 51 Коростенського укріпрайону (вул. Грушевського, 6/2, де тепер розміщено міський краєзнавчий музей). Існує припущення, що автором більшості проектів будівель того часу був архітектор-художник Л.С. Лемиш з Харкова, який на той час працював у Коростені.

Після відкриття на площі 1 травня 1935 року пам'ятника В.І. Леніну вона була перейменована на площу Леніна. Будівлі були зведені за індивідуальними проектами з використанням місцевих матеріалів та двох видів цегли – жовтої та червоної, аналогічно архітектурному стилю старого залізничного вокзалу. В той самий час було побудовано універмаг і декілька двоповерхових житлових будинків на центральних вулицях (житлові будинки по вул. І. Франка, 7-а; по вул. Грушевського, 14/2, 20) та триповерховий готель. Вздовж вісі вул. Грушевського утворено бульварну смугу [Гераймович С. Час, коли Коростень став містом. Маловідомі історії Коростеня // Наш Коростень. - 2015. - 23 квітня. – С. 2].

Планувальну структуру центральної частини міста частково відкориговано у 1930-х рр. під впливом рішень проектного плану міста, що відбилося в укрупненні кварталів й випрямленні деяких вулиць. При цьому на периферійних територіях розпланування залишилося переважно віялоподібним та ландшафтно-гіллястим. Були збережені напрямки основних транспортних шляхів в якості планувальних осей.

Таким чином, протягом другої половини 1920-х - 1930-х рр. відбулося впорядкування планувальної мережі центральної частини населеного пункту,

формування нової, переважно, двоповерхової мурованої житлової та громадської забудови відповідно до нового адміністративного статусу міста.

Після прокладання 1927 року залізниці Коростень – Новоград-Волинський місто перетворилась на значний залізничний вузол. Паралельно велась житлова забудова залізничного поселення вздовж вулиць Шевченка (колишня вул. Б.Донського), Героїв Небесної Сотні (колишня вул. Вокзальна), частково - вул. Музейної. Споруджена будівля Коростенської дистанції зв'язку, теперішня адреса: вул. Шевченка, 36 [Гераймович С. Вулиця, з якої починалось місто // Наш Коростень. - 2015. - 04 червня. – С. 2].

Продовжувалось активне освоєння нових будівельних майданчиків. Так, у 1927 році під спорудження комплексу будівель окружної лікарні (вул. М.Амосова, 8) відведено плато городища № 4. У 1926-1928 рр. створено поселення поблизу залізничної станції Коростень, яке складалось з 2-поверхових житлових будинків, розташованих вздовж вул. Шевченка (№№ 64, 65, 67, 69, 71, 73, 75). Переважну більшість будинків споруджено за зразковими проектами, вирішеними у стилістиці конструктивізму та пост-конструктивізму.

У 1927-1929 рр. на базі колишніх механічних (металообробних) майстерень Остермана створено чавуноливарний завод, який названо «Жовтнева кузня». Тепер це - Публічне акціонерне товариство «Коростенський завод шляхових машин», вул. С. Кемського (вул. Жовтнева), 1.

В кін. 1920-х - 1930-ті рр. відбувається містобудівне освоєння вільних територій на правому березі р. Уж (у так званій історичній місцевості «Бровар») під розміщення військового містечка, де як за індивідуальними, так і за зразковими (типовими) проектами споруджуються 2-3-поверхові житлові будинки для офіцерського складу та солдатські казарми, первісно, для розміщення частин 46-ї дивізії Українського військового округу (вул. 1 Травня, 31, 35, 37; вул. В. Сосновського, 23, 23-а, 25, 25-а, 25-б, 28, 30, 32, 34). Південно-східну частину плато городища № 3 відведено під ділянку для спорудження будівлі трудової школи (1927-1928 рр.), вул. 1 Травня, 2.

У 1936 році на колишній Вокзальній вулиці збудовано двоповерхове приміщення залізничної школи (вул. Музейна, 1, тепер - ЗОШ № 7). 1950 року з боку дворового фасаду до будівлі прибудовано актовий зал.

У 1930-ті роки на вільній території між поселенням при станції Коростень-Подільський та селом Пащини почалось спорудження військового аеродрому.

У II пол. 1940-х рр. відбувалось відновлення житлового фонду та промислових підприємств, пошкоджених під час тимчасової німецько-фашистської окупації міста 1941-1943 рр.

1947 року зведено два 2-поверхових гуртожитки для учнів школи фабрично-

заводського навчання, зокрема, по вул. Музейній (вул. Н.Крупської), 4 та по вул. Грушевського, 4.

В кін. 1940-х рр. продовжувалась розбудова 2-поверховими житловими будинками поселення поблизу залізничної станції Коростень по вул. Шевченка, 68, 81, 83, 85. Оформлення фасадів будинків вирішено у стилістиці історизму з елементами так званого «радянського неокласицизму».

У 1950-ті рр. були споруджені значні будівлі громадського призначення: для розміщення райкому КПУ та виконкому Коростенського району (нині – відділ освіти Коростенської райдержадміністрації, вул. І. Франка, 5), Коростенської дирекції залізничних перевезень Південно-Західної залізниці (1955 р., вул. Героїв Небесної Сотні, 15), а також – школи фабрично-заводського навчання (1952 р., вул. Грушевського, 24/1), музичної школи (1955 р., тепер - школа мистецтв, вул. І. Франка, 6). Неподалік від Коростенського фарфорового заводу за типовим проектом архітектора К. Барташевича був зведений монументальний Будинок культури цього заводу (1955-1963 рр., вул. Б. Хмельницького, 12), який після нищівної пожежі 2005 р. знаходиться у занедбаному стані. У післявоєнний період в центральній частині міста, переважно, у прилеглих до вул. Грушевського кварталах, за типовими проектами споруджувались 2-3-поверхові житлові будинки (вул. Грушевського, 11, 17, 18, 28, 29, 32, 35, 36, 43, 44, 46, 50; вул. І. Франка, 3-а, 7, 8, 9, 10, 19, 20, 21, 23; вул. Паризької Комуни, 4; вул. В. Сосновського, 3, 4). Поруч з ринком зведено пожежне депо (1957 р., вул. Волонтерська, 4-А). У глибині ділянки по вул. Грушевського, 37 споруджено водонапірну башту. У той самий період на місці колишньої садиби з садом генерала Любовицького влаштовано міський парк культури та відпочинку ім. Островського (сучасна назва - парк культури та відпочинку Древлянський). Поруч з вокзалом зведена будівля ще одного відділення станції за адресою: вул. Героїв Небесної Сотні, 16.

У 1950-ті роки здійснена капітальна забудова поселення поряд зі станцією Коростень-Подільський. Двоповерхові житлові будинки створили центральну вулицю, яка веде до станції. Було збудовано приміщення середньої школи № 8, дошкільний дитячий комбінат, клуб ім. Держинського з бібліотекою, поштове відділення, ресторан, магазини, побутовий комбінат [Гераймович С. Подільський район міста // Наш Коростень. – 2015. – 16 липня. - С. 3].

У період 1950-х - 1980-х рр. відбувалось містобудівне освоєння під житлову та промислову забудову нових територій вздовж західної ділянки вул. Грушевського, по вул. В. Сосновського, вул. С. Кемського та вздовж залізниці.

На привокзальній площі 1970 року споруджено будинок культури залізничників на 850 місць. З 2000 року в цьому приміщенні розміщено також

Будинок науки та техніки (вул. Шевченка, 38/2).

Пер. пол. 1970-х рр. – спорудження на центральній площі будівлі Коростенської міськради (вул. Грушевського, 22).

Відповідно до генерального плану м. Коростеня, розробленого інститутом "ДІПРОМІСТО" (м. Київ) у 1977 році, територію села Пащини включено в адміністративні границі міста. Генпланом також було запропоновано винесення резервного аеродрому, розташованого між ст. Коростень-Подільський та с. Пащини, за межі міста [Генеральний план г. Коростеня. – ГИПРОГРАД, 1977. – Пояснювальна записка, с. 66].

У кін. 1970-х рр. в Зарічанському районі (правобережна частина міста) між рікою Уж та вул. Шатрищанською закладено парк Перемоги.

У 1983-1984 роках на місці пам'ятки архітектури - історичної пасажирської будівлі залізничної станції Коростень (1902 р., розміри будівлі 64x17 м) було споруджено новий залізничний вокзал на 700 місць (вул. Грушевського, 18, розміри будівлі 91x27 м).

1980-ті рр. – зведення будівлі Коростенського райвиконкому, зараз - Коростенська райдержадміністрація (вул. Грушевського, 60/2); спорудження мікрорайону 5-9-поверхової житлової забудови по вул. Київській.

У період 1990-х – 2010-х рр. – спорудження у центральній частині міста 9-поверхових житлових будинків та крупномасштабних будівель для закладів торгівлі на територіях, звільнених від малоцінної одноповерхової забудови, що перебувала в аварійному технічному стані.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України № 1915-III від 13.07.2000 селище Мирне, села Житомирське та Чолівка Поліської сільської ради, село Чигирі Чигирівської сільської ради включено в адміністративні межі міста.

В кін. 2000-х років проведено реконструкцію міського парку культури та відпочинку ім. М. Островського, який отримав сучасну назву «парк культури та відпочинку Древлянський».

## **РОЗДІЛ 1.2.**

### **АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ м. КОРОСТЕНЯ**

#### **1.2.1. АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА**

Система розпланування м. Коростеня складна, підпорядкована декільком осям. Основною природною віссю планувальної структури Коростеня являється р. Уж, в заплаві та на схилах обох берегів якої існує розгалужена система зелених насаджень загальноміського значення

Починаючи з першої половини 19 ст. в якості головної поздовжньої планувальної вісі населеного пункту, навколо якої розпочалося формування міських (переважно, житлових) кварталів, виступає вул. Грушевського (первісна назва - вулиця Петербурзька) - складова поштової дороги між Житомиром та Петербургом. Вулиця пролягла вздовж р. Уж у напрямку з південного заходу на північний схід. Після приєднання до м. Коростеня території села Пашини продовження цієї вулиці отримало назву вул. Жовтнева, на даний час перейменовано на вул. С. Кемського.

Поперечними (підпорядкованими) планувальними осями населеного пункту, що склалися історично, стали: вул. І. Франка та вул. Музейна з продовженням по вул. Героїв Небесної Сотні, вул. Шевченка, які йдуть паралельно залізниці у напрямку з південного сходу від вул. Грушевського на північний захід.

Складовими основної поперечної планувальної вісі, яка поєднує лівобережну та правобережну частини міста, на даний час слугують вул. Героїв Чорнобиля та вул. В. Сосновського.

Регулярна система розпланування центральної лівобережної частини міста, що складається з кварталів переважно прямокутної форми, поєднана з ландшафтно-гіллястою у периферійних районах садибної забудови та на правобережжі (в урочищі Бровар).

У кін. 1920-х створена невелика площа перед будівлею робітничого клубу по вул. Франка, 4 (колишня назва площі – площа ім. М.О.Щорса).

Планувальну структуру центральної частини міста частково відкориговано у 1930-ті рр. під впливом рішень проектного плану міста, що відбилося в укрупненні кварталів й випрямленні деяких вулиць. При цьому на периферійних територіях розпланування залишилося переважно віялоподібним та ландшафтно-гіллястим. Були збережені напрямки основних транспортних шляхів в якості планувальних осей. У цей період в районі сучасного міського Палацу культури ім.

Т.Г. Шевченка (вул. Грушевського, 3) сформована адміністративна площа міста (колишня назва – площа ім. В.І. Леніна).

У 1950-ті роки з парного боку вул. Грушевського розпланована площа ім. Ленінського комсомолу, утворена будівлями №№ 34, 38, 40, 42, 44, 46.

Пер. пол. 1970-х рр. – початок формування сучасної центральної адміністративної площі міста перед будівлею Коростенської міськради (вул. Грушевського, 22).

Таким чином, історична розпланувальна структура м. Коростеня виступає у якості базового визначника традиційного характеру міського архітектурного середовища, що збереглося.

## 1.2.2. АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ

Внаслідок історичних обставин формування м. Коростеня як населеного пункту, носієм традиційного характеру середовища міста є забудова кін. 1920-х – пер. пол. 1950-х рр.

Характерною особливістю, яка вирізняє більшість пам'яток архітектури та значні історичні будівлі, споруджені у кін. 1920-х – поч. 1930-х рр., є стилістика конструктивізму, поєднана з широким використанням місцевих природних матеріалів, таких як граніт різних відтінків, жовта та червона цегла.

Символом міста в останні десятиліття вважається будівля окружного суду, зведена у 1928-1930 рр. за проектом архітектора-художника Л.С. Леміша (сучасна адреса будівлі: вул. Грушевського, 7).

Будівля 2-поверхова цегляна, з розвинутим цокольним поверхом на зниженій (за рельєфом) частині ділянки. Розміщена з відступом від червоної лінії забудови вулиці у глибину ділянки. Об'ємно-просторова композиція споруди побудована на візуальному протиставленні двох крупних простих об'ємів (що є характерним для епохи конструктивізму), а саме: центрального підвищеного об'єму з півциркульною у плані виступаючою частиною та широких, витягнутих по горизонталі бічних Г-подібних крил. Первісно фасади будівлі виконано із червоної цегли, а виступаючі елементи (лопатки) - із жовтої цегли. Пізніше лопатки було покрито білою фарбою. На даний час фасади потиньковано. Виступаючі елементи (лопатки) виділено темнішим відтінком кольору.

Головний фасад має симетрично-осьову композицію. Основну ідею композиції підкреслено суворим ритмом вертикальних членувань фасаду центрального підвищеного об'єму за допомогою високих віконних прорізів 2-го поверху та лопаток, що виступають над рівнем даху, виконуючи роль візуальних ребер жорсткості. На рівні перекриття 1-го поверху лопатки спираються на стилізовані масивні контрфорси, об'єднані широким загальним поясом із природного каменю – граніту.

Внутрішня організація будинку за проектом являла собою систему з кількома залами засідань, робочими кабінетами, горизонтального і вертикального зв'язку. Система планування – коридорна, з одностороннім розташуванням робочих кабінетів. На першому поверсі центральної частини - просторий вестибюль, сходи, на другому - велика зала засідань. У крилах - чотири прямокутні зали засідань, кабінети і допоміжні приміщення. До Другої Світової війни приміщення були переобладнані під медичний заклад. Для використання будинку з лікувально-оздоровчою метою планування поверхів було дещо

видозмінено - з'явилися перегородки. Велика зала була збережена і використана для масової профілактичної роботи, що було характерно для функціонування поліклініки того часу, та чому сприяла структура приміщення [Первунинская Т.Б. Приглашаем в Коростень. – К.: Реклама, 1982. – С. 2; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Під час визволення міста, в листопаді 1943 року, будинок постраждав від пожежі та був частково зруйнований, а в повоєнні роки відновлений в колишніх формах [Гераймович С. Визначні пам'ятки архітектури нашого міста. Будинок окружного суду (сучасна дитяча поліклініка), вул. Грушевського, 7 // Наш Коростень. - 2013. – 17 жовтня].

Будівля окружного суду, як яскравий прояв конструктивізму, є шедевром українського архітектури зазначеного періоду.

В пост-конструктивістській стилістиці з використанням природного каменю – граніту й двох видів лицьової цегли виконано будівлю трудової школи (1927-1928 рр., вул. 1 Травня, 2), що має статус пам'ятки архітектури місцевого значення, і комплекс будівель окружної лікарні, зокрема, головний корпус лікарні (1927 р.), вул. М. Амосова (вул. Семашка), 8, який також є пам'яткою архітектури місцевого значення. Нині в корпусі розміщено хірургічне відділення центральної міської лікарні.

Будівля трудової школи (архітектор Л.С. Лемиш) - 2-поверхова цегляна, складної П-подібної у плані конфігурації, з розвинутим цокольним поверхом у південно-західній, пониженій (за рельєфом) частині ділянки. Розміщена на підвищенні, з невеликим відступом від червоної лінії забудови вулиці. В основу об'ємно-просторової композиції будівлі покладено гармонійне сполучення довгого 2-поверхового корпусу та високого 3-поверхового кутового об'єму з додатковими квадратної форми вікнами під карнизом. Прямовисні підпірні стінки розділяють оточуючу територію майже по діагоналі будівлі.

Будівля відноситься до типологічної групи однокомплектних семирічних трудових шкіл, які набули широке поширення в Україні у 1920-ті роки. Школа була розрахована на 300 учнів. У високому кутовому об'ємі на першому поверсі знаходяться вестибюль, адміністративні приміщення, сходи; на другому – актовий зал. У примикаючому 2-поверховому крилі – класи, кабінети та другі сходи. Система планування – коридорна, з одностороннім розташуванням класів і кабінетів. Класи були розраховані на 40 учнів кожний при площі близько 60 кв. м, напівпідвал використовується для розміщення котельні та інших господарських потреб [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с.



66; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Головний фасад асиметричний. Вхід, розміщений у місці поєднання двох згаданих об'ємів, акцентовано сходами та балконом 2-поверху. Вертикальний ритм членування фасадів за допомогою лопаток із жовтої цегли додає динамічності всій архітектурній композиції. На головному фасаді 2-поверхового корпусу вікна згруповано по чотири. До виразних вертикальних конструктивних елементів належить циліндричний об'єм сходової клітки, приставленої до площини стіни з боку дворового фасаду. До горизонтальних елементів архітектурного декору віднесено високий фриз, підкреслений світло-сірою бетонною смугою, що огортає всю будівлю, об'єднуючи собою різновисокі об'єми. Фриз, який здалека нагадує контрастне цегляне мереживо, утворений виступаючою із площини стіни прямокутною «сіткою» (з кроком у 4 цеглини) із жовтої цегли, накладеною на заглиблений фон із червоної цегли.

Цоколь облицьований крупними призматичними блоками рожевого граніту. Стіни цокольного поверху виконано із бутової гранітної кладки рядами, обрамлення вікон цього поверху - із червоної цегли. Також із червоної цегли – підвіконні вставки 2-поверху. На фасаді кутового об'єму ці вставки оздоблені вертикальними смугами із жовтої цегли. На головному фасаді 2-поверхового корпусу підвіконні вставки 2-поверху оформлено за допомогою еліпсоподібних заглиблень із червоної цегли на фоні жовтої цегли. Глухий північно-східний торець будівлі прикрашений лопатками із жовтої цегли, які чергуються із заглибленими ділянками, виконаними із червоної цегли.

Будівлю вдало вирізняє поєднання виразного конструктивного втілення функціонального призначення споруди з художньою грою світла та тіні на її фасадах за рахунок рельєфних деталей архітектурного декору. З типологічної точки зору будівля являє собою зразок однієї із перших міських шкіл, споруджених в Україні після революції.

Будівля головного корпусу окружної лікарні (архітектор Л.С. Лемиш) - цегляна, 2-поверхова з підвалом, на бутових стрічкових фундаментах, ускладненої Ш-подібної у плані конфігурації, з високим цоколем бутової гранітної кладки у північно-східній, понижений (за рельєфом) частині. Розміщена на плато мисового гранітного останця - городища № 4, у південно-західній частині ділянки центральної міської лікарні.

Система планування будівлі – коридорна, в основному, з одностороннім розташуванням палат і кабінетів. Головний вхід у приміщення – з південної сторони, а з північної – виходи у двір та на балкон другого поверху. Палати і

кабінети виходять на східну та північну сторони, а туалети і господарські приміщення – на північну [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с. 61; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Об'ємно-просторову композицію корпусу збагачено за рахунок 8-гранного об'єму, «врізаного» у північно-східний кут будівля. В цьому об'ємі на обох поверхах розміщені операційні з яскравим природним освітленням.

Головний (південно-західний) фасад симетричний, прикрашений кутовими ризалітами, лопатками із жовтої цегли, підвіконними вставками 2-поверху із червоної цегли. Вхід акцентовано центральним ризалітом, який увінчано аттиком. По осі ризаліту над входом знаходиться вертикальна смуга стрічкового застосування сходової клітки. Вікна згруповано по п'ять за допомогою лопаток. Глухі торці корпусу прикрашено лопатками із жовтої цегли на фоні «поля» із червоної цегли.

Будівля головного корпусу окружної лікарні демонструє майстерне авторське володіння конструктивними прийомами втілення функціональних типологічних схем лікарняних закладів засобами об'ємно-просторової композиції, а також – архітектурними засобами для збагачення пластики фасадів.

Пам'ятка архітектури місцевого значення – робітничий клуб (архітектор Л.С. Лемиш), 1925-1927 рр., вул. І. Франка, 4, являє собою прямокутну у плані 2-поверхову цегляну будівлю на цоколі бутової рядової кладки із рожевого граніту. Розташована у глибині невеликої площі (колишня назва площі – ім. М.О. Щорса), утвореної у вигляді курдонера з парного боку забудови вул. І. Франка. Первісно фасади будівлі було виконано із жовтої цегли, а виступаючі елементи – на контрасті, із червоної цегли. На даний час фасади потиньковано. Виступаючі елементи архітектурного декору виділено білим кольором, що додає будівлі об'ємності.

Клуб побудований у роки масового будівництва приміщень культурно-просвітницького призначення. Здійснена була тільки перша черга будівництва: за проектом передбачалась глядацька зала на 350 місць, яка мала примкнути до існуючого корпусу з тильної сторони. На першому поверсі будівлі розміщені вестибюль, дві клубні кімнати, бібліотека, лекційна зала; на другому - глядацька зала (130 кв. м) з невеликою сценою, фойє, дві клубні кімнати [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с. 61; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

В оформленні головного фасаду, що має симетрично-осьову композицію, використано принципи модерну поч. 20 ст. Центральна частина на три віконні осі оздоблена аркадою, що складається з півциркульних вікон верхнього поверху, завершених клинчастими архівольтами, та спарених пілястр заввишки у два поверхи, увінчаних карнизами великого виносу, які виконують роль імпостів. Над карнизами влаштовані неглибокі аркові ніші (аркасолії) витягнутої форми, які належать, разом з пілястрами, до вертикальних архітектурних елементів членування фасаду. Декоративні трапецієподібні у плані балкони 2-го поверху мають суцільне огородження. Головний вхід значно заглиблено. Великі віконні прорізи, розташовані обабіч входу, розділено по вертикалі на три частини за допомогою півкруглих стовпів, що спираються на високі квадрати за своїм поперечним перерізом п'єдестали.

Декоративні балкони 2-го поверху, що знаходяться на бічних крилах головного фасаду, огорожені балюстрадаю (можливо, привнесеною у період післявоєнної реконструкції). Під балконами на крилах головного фасаду розташовані декоративні ніші зі стовпчиками, які імітують обрамлення напівпідвальних вікон.

Профільований карниз великого виносу, що належить до горизонтальних архітектурних елементів членування фасадів, оперізує по периметру майже всю будівлю на рівні п'ят аркових складових півциркульних вікон другого поверху. Бічні фасади прикрашено аркадою із вікон у другому поверсі. Прорізи першого поверху оформлено за допомогою огородження у вигляді квадратних за поперечним перерізом стовпчиків.

Композиція фасадів будівлі заснована на контрасті світлотіньових співвідношень, які підкреслено відтінками фарбування.

Будівля є ефектним відображенням творчих пошуків образу робітничого клубу в архітектурі 1920-х років.

Зараз в будівлі розміщено районний Будинок культури, а також - відділ культури Коростенської райдержадміністрації.

Пам'ятки архітектури місцевого значення, значні та рядові історичні будівлі 1950-х років виконані у стилістиці так званого «радянського неокласицизму» (різновид історизму).

Будівля школи фабрично-заводського навчання (1952 р., вул. Грушевського, 24/1) споруджена за типовим проектом у зв'язку з формуванням нової мережі закладів середньої спеціальної освіти у післявоєнний період. Внутрішня організація будівлі вирішена по типу школи-інтернату. На першому поверсі в кутовій частині розташовані вестибюль, великі парадні сходи, приміщення

адміністративного і господарського призначення; в південно-західному крилі (вздовж вул. Грушевського) – бібліотека з читальною залою, медпункт; у північно-східному крилі (вздовж вул. Героїв Чорнобиля) – житлові кімнати для учнів, спортзал, другі сходи. На другому поверсі у кутовій частині – кабінети дирекції, бухгалтерія; у крилах – класи, педкабінет, учительська. В підвалі – майстерні, приміщення технічного і господарського призначення. Кутова частина будівлі й південно-західне крило мають двопрогінну конструктивну схему з трьома поздовжніми стінами, північно-східна – трьох прольотну з двома рядами внутрішніх стовпів. Фундаменти бутові, стрічкові, цоколь облицьований рожевим гранітом. Будівля служить зразком орієнтації на традиційні прийоми і форми, тяжіє, зокрема, до архітектури класицизму [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с. 67-68; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

Розміщена на підвищенні рельєфу, зі значним відступом від червоної лінії забудови вулиці. Займає кутову ділянку на розі вулиць Грушевського та Героїв Чорнобиля. Бічним фасадом виходить на центральну площу міста. Від вул. Героїв Чорнобиля ділянку школи відділено підпірною стінкою заввишки близько 1,5 метра.

Будівля 2-поверхова цегляна, Г-подібної у плані конфігурації. Система планування – коридорна, з двостороннім розташуванням класів і кабінетів. Головний фасад асиметричний. Вхід, розміщений у кутовій частині будівлі, акцентовано накладеним портиком заввишки два поверхи, утвореним напівфронтом та ускладненої форми пілястрами з рустовкою. До входу ведуть невеликі сходи. На осі симетрії портика знаходиться заглиблений у нішу балкон 2-поверху. Огородження балкону виконане у вигляді балюстради. Дверний та віконні прорізи оздоблено декоративними замковими каменями. Пластичний вертикальний ритм членування фасадів за допомогою пілястр додає динамічності всій архітектурній композиції. Крайню кутову частину головного фасаду прикрашено декоративною півциркульною нішею та скульптурним барельєфом у вигляді розкритої книги й факелу, що разом символізують девіз: «Навчання – це світло».

Будівля бере участь у формуванні архітектурного обличчя центральної історичної частини міста. Використовується за первісним призначенням: у ньому розміщено міське професійно-технічне училище № 16.

Житлові будинки по вул. Грушевського, 18 (1950 р.) та по вул. І. Франка, 3-а (1951 р.) - 2-поверхові. Зводились під час післявоєнної реконструкції міста для

робітників та службовців заводу «Жовтнева кузня» за типовими проектами. Відносяться до типологічної групи багатоквартирних рядових секційних будинків. В кожній з квартир – коридор-вітальня, від однієї до трьох кімнат, кухня, санвузол. Деякі з квартир забезпечені коморами або вбудованими шафами. Частина квартир (в середній частині будівель) мають двосторонню орієнтацію та сприятливі умови для провітрювання. Будинки зводились із застосуванням переважно місцевих будівельних матеріалів: фундаменти стрічкові, стіни цегляні з двосторонньою штукатуркою, перегородки дерев'яні і гіпсоблочні, перекриття, сходи та стропили даху дерев'яні. В конструктивній схемі використовувались поперечні несучі стіни і внутрішні стовпи при глибині корпусів 13,8 м [Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині, 2008, с. 60-63; Подготовка материалов к «Своду памятников истории и культуры народов СССР по Житомирской области». Рукопись. – КиевВНИИТАГ, 1989].

В екстер'єрі будинків використані архітектурні прийоми класицизму. Фасади мають симетричну композицію, прикрашені слабо виступаючими ризалітами (на три віконні вісі) з пілястрами заввишки 2 поверхи. По осі симетрії ризалітів на даху розташовані слухові півциркульні вікна. Пластику фасадів збагачено за рахунок обрамлення віконних отворів, рустування кутів будинків, створення підвіконних балюстрад, ступінчастого вінцевого карнизу, мандриків трикутної форми над дверними та віконними прорізами, розміщеними по осі ризалітів.

Житлові будинки однотипні, знаходяться в одному кварталі, паралельно один одному. Будинок по вул. Грушевського, 18 розташований вздовж червоної лінії забудови вулиці, має дві житлові секції; загальна кількість квартир – 16. Вхід до під'їздів здійснюється з боку двору. Будинок по вул. І. Франка, 3-а розташований у глибині кварталу, має три житлові секції; загальна кількість квартир – 22. Головним фасадом виходить на внутрішньоквартальний проїзд. Входи до під'їздів розміщені з боку двору.

Будинки вирізняються позитивним естетичним вирішенням архітектурно-художніх завдань в масовому житловому будівництві. Використовуються за первісним призначенням.

### 1.2.3. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ОЗЕЛЕНЕННЯ ТА БЛАГОУСТРОЮ

Природні комплекси прибережної смуги, скельних каньйонів та гранітних останців у заплаві ріки Уж належать до історичних ландшафтів, сформованих протягом століть, і потребують збереження.

Найбільшої уваги заслуговує територія колишньої садиби Любовицьких із садом (на лівому березі ріки Уж), на місці якої у кін. ХІХ ст. було закладено парк. Паркові композиції створено у стилі так званого "англійського пейзажного парку", для якого є характерним чергування відкритих та закритих просторів, галявин, коли дерева, каміння та вода становили нерозривне ціле і створювали емоційний, художньо-виразний ансамбль.

На верхній терасі коростенського парку від первісного паркового комплексу залишились поодинокі дерева, композиції з кам'яних брил. У 1930-ті роки на заново впорядкованій території деякий час діяв оздоровчий пансіонат «Русская поляна». У 1950-ті роки територію відведено під міський парк культури та відпочинку ім. М.О. Островського. Існуючий ландшафт доповнено системою сходів, пішохідних доріжок та оглядових майданчиків, замінено деякі елементи благоустрою, ландшафтний дизайн збагачено новими композиціями із зелених насаджень, тематичною парковою скульптурою радянських часів.

Внаслідок штучного підвищення рівня води в р. Уж деякі природні об'єкти, зокрема, так звані «Ольжині купальні» та «Велетенські котли», візуально спостерігаються лише у випадку виняткового сезонного обміління ріки, що змінило звичний загальний вигляд нижньої тераси парку та річища р. Уж.

У кін. 2000-х років парк був капітально реконструйований та перетворений на ландшафтний з влаштуванням пішохідного містка над скельним каньйоном, системи впорядкованих алей, оглядових майданчиків, сходів, підпірних стінок, альтанок тощо. У загальну композицію активно включено правобережну частину парку. Парк прикрашають тематичні паркові скульптури історичних постатей часів Київської Русі, фонтан посеред річки. На даний час назву парку змінено на Древлянський.

2007 року на території Древлянського парку в приміщенні колишнього підземного командного пункту Коростенського укріпрайону, спорудженого 1935-1937 рр. у товщі гранітного останця на правому березі р. Уж (городище № 3), було облаштовано військово-історичний комплекс-музей «Скеля».

На території парку серед порід дерев переважають листяні (клен, акація, верба, тополя).

Парк Перемоги (лісопаркову зону) вирізняє багате розмаїття зелених насаджень у сукупності з виходами на поверхню кристалічних порід у вигляді кам'яних брил. Серед порід дерев - дуб, вільха, сосна, акація, береза.

#### 1.2.4. АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА КОМПОЗИЦІЯ ТА ПЕЙЗАЖНО-ВИДОВА СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА

Просторовою віссю центральної історичної частини міста є магістральна вулиця Грушевського.

У кін. 1920-х років другою за значенням стає вул. І. Франка, що проходила від вокзалу перпендикулярно магістральній вулиці. Це нове значення вул. І. Франка було підкреслено містобудівними засобами: її перспективу тепер замикає архітектурний акцент вул. Грушевського - будівля окружного суду (1928-1930 рр., вул. Грушевського, 7) - пам'ятка архітектури місцевого значення, споруджена на ділянці дерев'яної церкви Покрова Пресвятої Богородиці (1854 р.).

Видове розкриття будівлі окружного суду обмежене вулицями Грушевського та І. Франка на відстані близько 350 м (так званої зони розрізнення архітектурних деталей). Найповніше візуальне розкриття пам'ятки відбувається з відстані до 100 м.

У 1930-ті роки з непарного боку забудови вул. Грушевського неподалік від залізничного переїзду (в районі сучасного міського Палацу культури) була архітектурно сформована головна адміністративна площа міста. Забудову площі складали адміністративні будівлі, а саме: Окружком партії, Палац піонерів, НКВС, міліція. На протилежній стороні вул. Грушевського - управління начальника будівельних робіт № 51 Коростенського укріпрайону (вул. Грушевського, 6/2, де тепер розміщено міський краєзнавчий музей). У центрі площі 1935 року було відкрито скульптурний монумент В.І. Леніна. Під час Другої Світової війни більшість споруд, розташованих навколо площі, а також - пам'ятник зазнали значних пошкоджень. З часом площа втратила своє адміністративне та містобудівне значення. Внаслідок руйнації частину будівель було знесено або замінено на нові, зі зміною функціонального призначення.

В кін. 1950-х років зі спорудженням нової монументальної будівлі для розміщення райкому КПУ та виконкому Коростенського району (зараз - відділ освіти Коростенської райдержадміністрації) по вул. І. Франка, 5 було завершено композицію невеликої площі перед будівлею робітничого клубу (1925-1927 рр., вул. І. Франка, 4) - пам'яткою архітектури місцевого значення. У центрі площі розташовано пам'ятник учасникам Української революції початку ХХ століття (1946 р.). Видове розкриття будівлі робітничого клубу обмежене простором прилеглої ділянки (колишньої площі ім. М.О.Щорса) та вул. І. Франка на відстані до 70 м (у зимовий період). В інші пори року більшість оглядових точок на пам'ятку перекрито зеленими насадженнями – пишними деревами та кущами.

У 1970-ті роки з парного боку забудови вул. Грушевського сформовано нову сучасну адміністративну площу міста, на якій споруджено будівлю міськвиконкому, а у 1985 році – встановлено пам'ятник В.І.Леніну (демонтований 2014 року). Своїм бічним фасадом на площу виходить школа фабрично-заводського навчання (1952 р., вул. Грушевського, 24/1) - пам'ятка архітектури місцевого значення, розташована з відступом від червоної лінії забудови вул. Грушевського на розі з вул. Героїв Чорнобиля.

Для історичної частини міста характерні міські простори відкритого типу: центральна площа перед будівлею міськвиконкому по вул. Грушевського, 22; невелика площа з пам'ятником учасникам Української революції початку ХХ століття (1937, 1946 рр.) по вул. І. Франка перед будівлею колишнього робітничого клубу (тепер – районний Будинок культури, де розміщений також відділ культури Коростенської райдержадміністрації, вул. І. Франка, 5); площа перед міським Палацом культури по вул. Грушевського, 3; вхідна група Древянського парку у вигляді алеї з пам'ятником Рівноапостольному князю Володимиру Великому хрестителю Київської Русі (2015 р.) та фонтаном; привокзальна площа по вул. Героїв Небесної Сотні з пам'ятником залізничникам-коростенцям (1968 р.) у центрі; колишня площа ім. Ленінського комсомолу, утворена у вигляді великого курдонера будівлями №№ 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46 по вул. Грушевського з парного боку забудови вулиці, в центрі якої знаходиться пам'ятник молоді Коростенщини ХХ століття (1973 р.). Проектом планування м. Коростеня 1957 року на цій площі передбачалось зведення монументального Будинку Рад з купольним покриттям та пам'ятником Кірову.

Завдяки розвинутій системі благоустрою у вигляді пішохідних алеї, доріжок, містка, оглядових майданчиків, альтанок створено умови для видового розкриття багатопланових панорам ландшафту Древянського парку, чому сприяє також виразний природний рельєф місцевості, зокрема, звивиста конфігурація річища ріки Уж з чергуванням розширених і звужених ділянок та скельний каньйон. На території парку є доступним з декількох сторін активний огляд мисового гранітного останця, на якому розташоване городище № 3 - пам'ятка археології національного значення.

Історичні містобудівні доміанти в місті відсутні.

Домінуюче за своїм масштабом становище відносно оточуючої забудови займає кафедральний собор Різдва Христового УПЦ (вул. Ольгинська, 2А), споруджений на поч. 2000-х років, який займає випадкову ділянку на схилі пагорба лівого берега ріки Уж. Будівля композиційно не пов'язана з об'ємно-просторовою структурою центральної частини міста.

Пам'ятки архітектури не беруть участь у формуванні силуетів та панорам



історичної частини міста.

У випадку, коли пам'ятки архітектури розташовані вздовж червоної лінії забудови, або з невеликим відступом від лінії забудови вулиць у глибину ділянки, їх видове розкриття здійснюється безпосередньо з даних вулиць або зі звуженого простору подвір'я цих будівель. Останнє твердження стосується житлового будинку (1950 р.) по вул. Грушевського, 18; будівлі трудової школи (1927-1928 рр.) по вул. 1 Травня, 2. Видове розкриття будівлі школи фабрично-заводського навчання (1952 р., вул. Грушевського, 24/1), що займає кутове положення на підвищенні рельєфу на розі вулиць Грушевського та Героїв Чорнобиля, можливе з названих вулиць, а також – з центральної міської площі з відстані до 200 м, за умови розрідження фронту високих дерев, що оточують будівлю.

Враховуючи те, що пам'ятка архітектури місцевого значення - житловий будинок (1951 р.) по вул. І. Франка, 3-а розташований в глибині кварталу, його детальний огляд відбувається лише з найближчих точок сприйняття на відстані до 35 м, тобто, з подвір'я та проїздів, однак повноцінне візуальне розкриття з найближчих вулиць виявляється неможливим.

Панорамний круговий огляд пам'ятки архітектури місцевого значення - будівлі окружної лікарні (1927 р.), вул. М. Амосова (вул. Семашка), 8, розташованої на високому плато скельного мисового утворення - городища № 4, перекривається фронтом високих дерев у будь-яку пору року. Візуальне сприйняття пам'ятки можливе лише з близьких дистанцій в межах ділянки лікарні на відстані до 100 м.

Річище та заплава р. Уж не беруть активної участі у формуванні видів та панорам історичного середмістя внаслідок їх просторового відокремлення відповідно рельєфу місцевості та відсутності впорядкованих набережних, включених в об'ємно-просторову структуру міського середовища.

## **РОЗДІЛ 1.3.**

### **КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ м. КОРОСТЕНЯ**

#### **1.3.1. УЗАГАЛЬНЕНА ОЦІНКА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА**

Нерухомі об'єкти культурної спадщини, розташовані на території м. Коростеня, поділяються на декілька видів: археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури.

До археологічних об'єктів належить комплексна пам'ятка археології національного значення - городища літописного міста Іскоростеня (3), поселення (2) і курганний могильник, VIII-XVIII ст., розташовані на правому березі р. Уж (охоронний № 060007-Н). Найвідомішими та найбільш дослідженими серед цих об'єктів є городище № 1 в урочищі Червона гірка (або Замчище) та городище № 3 на території Древянського парку.

Городище № 1 (VIII-X ст.) займає останець гранітної скелі площею близько 0,5 га на узбережжі правого берега р. Уж. Перепад відміток між найвищою точкою скелястого останця та рівнем води на даний час складає 18,3 м. Західну частину пам'ятки (найближчу до води) було знищено гранітним кар'єром у кін. 1920-х – поч. 1930-х рр. Збереглися фрагменти трьох ліній оборонних укріплень (валів та ровів), два ескарпи та берми з північно-східного боку городища. Городище № 1 відомо як ймовірна літописна резиденція древянського князя Мала (Ніскині), зруйнована 946 року київською княгинею Ольгою – вдовою загиблого князя Ігоря.

Городище № 2 (VIII-IX, X-сер. XIII ст.), яке існувало паралельно з городищем № 1, розташоване неподалік, на відстані близько 100 м у південно-західному напрямку від першого, і займає гранітний останець площею близько 0,4 га на узбережжі р. Уж. Висота останця над рівнем води на даний час складає 19,4 м. В результаті видобування граніту для потреб міського будівництва у кін. 1920-х –1930-х та 1950-х рр. частину території підвищеного скельного останця городища № 2 було знищено.

Територія городища № 3 (VIII-XVIII ст.) обіймає плато та, частково, схили пагорба (скелястого гранітного останця висотою 26,7 м над рівнем ріки), що знаходиться на мису правого берега р. Уж у центральній частині міста. Площа городища - близько 0,95 га. У період з 1589 по 1649 роки на місці городища часів Русі існував замок, споруджений для захисту від нападів татар. Культурний шар городища пошкоджений під час будівництва школи по вул. 1 Травня, 2, при спорудженні у 1930-х роках підземного командного пункту Коростенського укріпрайону та при зведенні на вершині пагорба макету давньоруських укріплень,

а також - пам'ятника древлянському князю Малу (2005 р.).

До складу комплексної пам'ятки археології національного значення входять також посади городищ № 1 та № 3, що примикають до згаданих городищ з напільного боку (площею близько 4,29 га та 4,85 га відповідно), а також - курганний могильник IX-XI ст. (площею близько 6,49 га), що знаходиться на території парку Перемоги.

До пам'яток археології місцевого значення належить городище № 4 (I тис. до н. е.; VIII-IX, X – сер. XIII, XIV-XVII ст.), на території якого розміщено центральну міську лікарню по вул. М.Амосова (вул. Семашка), 8, лівий берег р. Уж. З південного сходу городище обмежувалося неприступним скелястим берегом, з північного сходу - обривом широкого кар'єра каменоломні, з південного заходу - глибоким яром, на дні якого протікав струмок. З напільної (північної та північно-східної) сторони городище оточував земляний вал висотою близько 5 м і глибокий рів, які були топографічно зафіксовані на плані Коростеня 1823 року (див. картографічні матеріали). Характерною рисою городища № 4 є прямокутні злами відтинків його оборонного валу при великій площі й незначних культурних нашаруваннях. У західній частині в городище було два входи; можна припустити, що тут були масивні дерев'яні ворота. Це городище практично не досліджувався археологами. Культурні шари тут були знищені під час видобувних і господарських робіт на протязі багатьох століть, і лише час від часу на території городища знаходили окремі стародавні речі, залізні вироби, шиферні пряслиця, мідні хрестики. На думку археологів (Мельниківської О.Н., Кучери М.П., Звіздецького Б.А.) городище № 4 не є пам'яткою часів древлянщини, а було споруджено набагато раніше в I тисячолітті до нашої ери носіями милоградської культури. Площа городища - близько 4,42 га.

Серед пам'яток археології місцевого значення: два поселення доби неоліту, одне – на правому березі р. Уж в урочищі «Крем'яниця», поруч з городищем № 1 (площею близько 0,8 га), друге – на лівому березі, між вулицями В. Сосновського та Ольгинською (площею близько 0,49 га); курганна група, IX – XI ст., що займає територію старого кладовища по вул. І. Франка на лівому березі р. Уж (площею близько 1,45 га).

(Див. Додаток 2.5 «Огляд історико-археологічних об'єктів і джерел»).

До об'єктів історичної спадщини, що знаходяться в межах м. Коростеня, належить 26 пам'яток історії місцевого значення, 3 щойно виявлені об'єкти культурної спадщини (за видом - історичні), 13 об'єктів культурної спадщини, які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. На державному обліку в якості пам'яток історії місцевого значення перебувають: місце боїв 226-ої стрілецької дивізії, 1943 р., вул. М. Амосова (вул.

Семашка), 8; три братські могили радянських воїнів, 1943 р., на кладовищі по вул. І. Котляревського (вул. К. Лібкнехта), 139; братські могили радянських воїнів на вул. Пашинській (вул. Островського), 4, на кладовище колишнього села Пашини по вул. С. Кемського (вул. Жовтнева), 83; місця масових розстрілів жертв фашизму, 1941-1943 рр., по вул. Шатрищанській та по вул. В. Сосновського, 67; дві братські могили жертв фашизму, 1941-1943 рр., по вул. Гастелло, прилегла територія будинку № 26, та за адресою: по вул. Грушевського, 5 (поруч з лінією залізниці, зі східного боку від Древлянського парку); пам'ятник воїнам-визволителям, 1943 р., по вул. С. Кемського (вул. Жовтнева), 68; пам'ятник воїнам-артилеристам, що звільняли м. Коростень, вул. 1 Травня, 2-А (меморіальний комплекс на честь 70-річчя визволення міста Коростеня від німецько-фашистських загарбників); пам'ятний знак на честь військових з'єднань, що звільнили м. Коростень від фашистських загарбників, 1943 р., вул. Грушевського, 22 (меморіальна дошка); пам'ятний знак на честь зв'язківців міста, які загинули під час Великої Вітчизняної війни, вул. Грушевського, 9 (меморіальна дошка); пам'ятні знаки на честь визволителів м. Коростеня, 1943 р., по вул. В. Сосновського та по вул. С. Кемського (вул. Жовтнева), біля перехрестя шляхів Київ–Ковель та Мінськ–Ізмаїл; пам'ятник працівникам заводу “Жовтнева кузня”, які загинули під час Великої Вітчизняної війни, 1941-1945 рр., вул. Горького, 16 / вул. С. Кемського (вул. Жовтнева), 1, ВАТ «Жовтнева кузня»; могила Кудаківа Г.І. – радянського партизана, 1941-1943 рр., на кладовищі по вул. І. Франка; пам'ятник двічі Герою Радянського Союзу С.А.Козаку (1902-1953 рр.), вул. Грушевського, 8; пам'ятний знак на честь Блінкова І. – засновника міської бібліотеки, 1919 р., вул. Грушевського, 38 (меморіальна дошка); пам'ятний знак до 10-річчя Чорнобильської трагедії, вул. Грушевського, 24/1; місце, де знаходилась школа, в якій навчалися Козаченко П.К., Яневич М.І. – Герої Радянського Союзу, 1923-1925 рр., 1927-1931 рр., вул. Музейна (вул. Крупської), 1, ЗОШ № 7 (меморіальна дошка).

Дві пам'ятки історії є комплексними. Це - група могил періоду громадянської та Великої Вітчизняної воєн (1918-1919 рр., 1943-1944 рр.), які розміщені у північній частині Древлянського парку, а також - група братських (4) та індивідуальних (1) могил часів громадянської війни та радянських воїнів, загиблих у часи Другої Світової війни, що знаходяться на території недіючого кладовища по вул. І. Франка.

На території міста розташовані дві пам'ятки монументального мистецтва місцевого значення. Це - пам'ятник Т.Г. Шевченку, розташований в парку ім. Шевченка, та пам'ятник Богдану Хмельницькому на вул. Хмельницького.

До пам'яток архітектури місцевого значення належать будівлі: робітничого

клубу, 1925-1927 рр., вул. І. Франка, 4; окружної лікарні, 1927 р., вул. М. Амосова (вул. Семашка), 8; трудової школи, 1927-1928 рр., вул. 1 Травня, 2; окружного суду, 1928-1930 рр., вул. Грушевського, 7; школи фабрично-заводського навчання, 1952 р., вул. Грушевського, 24/1; житлові будинки 1950, 1951 рр., по вул. І. Франка, 3-А та по вул. Грушевського, 18.

До переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини (за видом - історичні) включено пам'ятний знак на честь працівників МРВ УМВС, які брали участь в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, вул. Грушевського, 5 (меморіальна дошка); пам'ятний знак жертвам голодомору (1932-1933 рр.), вул. І. Франка, територія недіючого кладовища; курган Слави (1943 р.), вул. В. Сосновського. До включення у перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини (за видом - історичні), пропонуються: пам'ятний знак борцям за незалежну Україну, розміщений на вул. Грушевського, 22; пам'ятний знак на честь затвердження тризубу як основи малого герба України (1918 р.), вул. Героїв Небесної Сотні, 18; пам'ятник воїнам-односельчанам (1941-1945 рр.), вул. Селезньова, 99 (територія, прилегла до ЗОШ № 13).

Містобудівне значення в якості домінант майданів мають наступні об'єкти культурної спадщини:

- скульптура Божої Матері Покрови Пресвятої Богородиці, встановлена на площі перед Міським Палацом культури ім. Т. Шевченка (вул. Грушевського, 3), - об'єкт культурної спадщини (за видом - монументальне мистецтво), що пропонується до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини;

- пам'ятник, присвячений молоді Коростенщини ХХ століття, розташований на території, прилеглій до будинків № 34, № 46 по вул. Грушевського (колишня площа ім. Ленінського Комсомолу), - об'єкт культурної спадщини (за видом - історичний), що пропонується до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини;

- пам'ятник учасникам Української революції початку ХХ століття, встановлений на площі перед районним Будинком культури по вул. І. Франка, 4 (колишня площа ім. М.О.Щорса), - об'єкт культурної спадщини (за видом - історичний), що пропонується до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини;

- пам'ятник коростенцям-залізничникам (1918 р.), вул. Героїв Небесної Сотні (Привокзальна площа) - об'єкт культурної спадщини (за видом - історичний), що пропонується до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

Площу перед Міським Палацом культури ім. Т. Шевченка (вул.

Грушевського, 3) прикрашає пам'ятник (бюст) Т.Г.Шевченку - об'єкт культурної спадщини (за видом - монументальне мистецтво), який пропонується до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

На території Древянського парку розташовані наступні об'єкти культурної спадщини (за видом - монументальне мистецтво), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини:

- пам'ятник Рівноапостольному князю Володимиру Великому хрестителю Київської Русі;
- пам'ятник древянській княжні Малуші, дружині князя Святослава, з малолітнім сином Володимиром, майбутнім Великим Київським князем, Хрестителем Русі;
- пам'ятник Добрині Нікитичу.

В якості об'єктів культурної спадщини (за видом - історичні), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, визначено декілька могил на різних кладовищах міста, а саме: на кладовищі по вул. Т. Кралі, вул. Чолівська - група (17) могил воїнів, що загинули у 1943 р. при звільненні м. Коростеня; на кладовищі по вул. Саченка - братська могила радянських воїнів, 1941-1945 рр.

Об'єкти культурної спадщини, історичні будівлі за категоріями (значні й рядові) визначено відповідно до загального потенціалу культурної спадщини міста та в залежності від містобудівного контексту їх розташування.

При ознайомленні з містом розгляд сукупності об'єктів архітектурної спадщини, зосереджених, переважно, поблизу головної магістралі міста - вул. Грушевського, відбувається окремо від спостереження природних паркових комплексів, розташованих вздовж р. Уж, яким властиві високі композиційно-пейзажні якості. Це справляє незабутнє враження, створюючи неповторний образ міста, в якому крізь призму часу, поряд зі стародавнім ландшафтом літописних древянських городищ і часів Русі, проглядають різноманітні риси історичної забудови першої половини та середини 20 ст. з елементами конструктивізму, класицизму, різновидів історизму, модерну, а також – місцевого архітектурного фольклору.

Об'єкти культурної спадщини (у тому числі, пам'ятки архітектури, історії, монументального мистецтва), розташовані вздовж вул. Грушевського та вул. І. Франка разом з традиційною історичною забудовою виконують провідну роль у створенні архітектурно-художнього обличчя середмістя Коростеня.

### 1.3.2. ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ, ЦІННІ ПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ

На території Древянського парку у м. Коростень (у річищі р. Уж) знаходяться наступні об'єкти природно-заповідного фонду - геологічні пам'ятки природи місцевого значення: «Ольжині купальні», «Велетенські котли», «Баранячі лоби».

До складу пам'ятки природи «Ольжині купальні» входить ділянка річища р. Уж та дві великі брили рожевого граніту (розташовані у воді) з овальними заглибленнями, напівприкритими водою, форма яких дійсно нагадує ванну. Брили розташовані ближче до правого берега ріки у підніжжя скелі – городища № 3, що входило, ймовірно, до складу комплексу одночасно існуючих городищ - столиці Древянського князівства.

Внаслідок штучного підвищення рівня води в р. Уж природний об'єкт, що дав назву цій місцевості, більшу частину року візуально вже не спостерігається. Його можна побачити лише під час виняткового сезонного обміління ріки.

Поетична назва об'єкту пов'язана з легендою про княгиню Ольгу, яку неодноразово згадують у давньоруських літописах. Ольга – вдову загиблого князя Ігоря, яка спалила Іскоростень у якості помсти за свого чоловіка, убитого древянами за жорстокість і впровадження високої данини. Однак легенда по-своєму переповідає деякі подальші події 10 ст. н. е. За легендою, після прийняття християнства у Константинополі, княгиня Ольга покалася в заповідній древянам шкоді та оселилася в Іскоростені. Тут для неї побудували високий терем і церкву святої Олени (хрещене ім'я Ольги - Олена), яка була першим християнським храмом на древянській землі.

Пам'ятка має історичну, культурну та естетичну цінність. Умовна площа пам'ятки складає близько 0,1 га.

В природній культурній зоні «Ольжині купальні» встановлена скульптура княгині Ользі.

До об'єктів природно-заповідного фонду м. Коростеня належить також геологічна пам'ятка природи «Велетенські котли», розташована майже навпроти «Ольжиних купалень», ближче до лівого берега р. Уж. Являє собою великі за розміром заглиблення у скельному ґрунті дна ріки. Площа пам'ятки - близько 0,1 га. Внаслідок штучного підвищення рівня води в р. Уж природний об'єкт візуально спостерігається лише у випадку виняткового сезонного обміління ріки.

Ще одна геологічна пам'ятка природи має назву «Баранячі лоби» і являє собою великі випуклі валуни, які виступають над поверхнею води та за своєю формою нагадують лоби тварин. З геологічної точки зору поверхня виступаючих

кристалічних порід носить сліди льодовикової діяльності, вона добре відшліфована і має численні подряпини і льодовикові шрами. Об'єкт знаходиться на відстані близько 90 м у південно-західному напрямку від «Ольжиних купалень», в районі південного краю пішохідного містка, у самому річищі р. Уж. Умовна площа пам'ятки - близько 0,1 га.

Територія пейзажного парку «Древлянський», розташованого у центральній частині міста на схилах та узбережжі р. Уж, належить до цінних природних ландшафтів. Берегові скелі складаються з червоного граніту палеопротерозойської материкової ери. Вони мають згладжені форми, що обумовлено дією льодовика. Ці скелі мають наукове, історичне та естетичне значення в якості мінералого-петрографічних об'єктів. За часів крейдового періоду територію Коростеня заповнювало море, свідками чого є відкладення кременю з відбитками тварин (переважно, раковин моллюсків).

Початок формування об'ємно-просторової структури парку закладено у 1930-ті роки, а у післявоєнний період було поновлено благоустрій території. Первісна назва – парк культури і відпочинку ім. М.О. Островського. Під час докорінної реконструкції парку у кінці 2000-х років (зокрема, прокладанні алей, влаштуванні терас й оглядових майданчиків, пішохідного містка тощо) були повною мірою враховані всі характерні особливості природного ландшафту місцевості. Вдале використання тематичної парової скульптури, малих архітектурних форм – альтанок, влаштування фонтану посеред річки додають неповторності образу пейзажного парку, який базується на контрастному співставленні високого пагорба, що здіймається на 26 м над рівнем води, та ділянок лівого берега р. Уж навпроти пагорба, які разом нагадують складної форми амфітеатр.



### 1.3.3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ м. КОРОСТЕНЯ

Історичний ареал – це найбільш освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища і значною кількістю об'єктів культурної спадщини від інших, менш освоєних або погано збережених частин населеного місця. Історичний ареал є спеціально виділеною у населеному місці територією історико-культурного значення із затвердженими межами, яка фіксується в усіх землевпорядних і містобудівних документах та розглядається як специфічний об'єкт містобудівного проектування.

Для міста Коростеня визначено територію історичного ареалу площею 53,73 га, що охоплює центральну історичну частину міста, зокрема, квартали забудови обабіч вул. Грушевського від вул. Героїв Небесної Сотні (вул. Табукашвілі) до вул. Коротуна, а також - територію Древлянського парку, розміщеного на терасах та схилах обох берегів р. Уж.

В межах історичного ареалу розташовані: пам'ятки архітектури місцевого значення – будівля окружного суду (1928-1930 рр.), вул. Грушевського, 7; школа фабрично-заводського навчання (1952 р.), вул. Грушевського, 24/1; робітничий клуб (1925-1927 рр.), вул. І. Франка, 4; житлові будинки по вул. Грушевського, 18 та вул. І. Франка, 3-А; трудова школа (1927-1928 рр.), вул. 1 Травня, 2; пам'ятки історії місцевого значення – пам'ятник двічі Герою Радянського Союзу С.А.Козаку (1902-1953 рр.), вул. Грушевського, 8; пам'ятний знак до 10-річчя Чорнобильської трагедії, вул. Грушевського, 24/1; місце, де знаходилась школа, в якій навчалися Козаченко П.К., Яневич М.І. - Герої Радянського Союзу, вул. Музейна, (вул. Крупської), 1; братська могила жертв фашизму, 1941-1943 рр., поруч з лінією залізниці, зі східного боку від Древлянського парку; пам'ятка археології національного значення – городище № 3 літописного міста Іскоростеня (VIII-XVIII ст.), що обіймає плато та, частково, схили пагорба на мису правого берега р. Уж, а також, частково, - територія посаду згаданого городища, що примикав до нього з напільного боку; пам'ятка археології місцевого значення - поселення доби неоліту, виявлене на лівому березі р. Уж, між вулицями В. Сосновського та Ольгинською; об'єкти природно-заповідного фонду - геологічні пам'ятки природи місцевого значення - «Ольжині купальні», «Велетенські котли», «Баранячі лоби», що знаходяться у річці Уж; об'єкти культурної спадщини (за видом - історичні), що пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, - пам'ятний знак борцям за незалежну Україну

(2014 р.), розміщений на вул. Грушевського, 22; пам'ятник учасникам Української революції початку ХХ століття, встановлений по вул. І. Франка, 4; об'єкти культурної спадщини (за видом - монументальне мистецтво), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, - скульптура Божої Матері Покрови Пресвятої Богородиці та пам'ятник (бюст) Т.Г.Шевченку, встановлені перед Міським Палацом культури ім. Т. Шевченка (вул. Грушевського, 3).

На території лівобережної частини Древланського парку в межах історичного ареалу розташовано декілька об'єктів культурної спадщини (за видом - монументальне мистецтво), які пропонуються до включення до переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини: пам'ятник Рівноапостольному князю Володимиру Великому хрестителю Київської Русі, пам'ятник древланській княжні Малуші, дружині князя Святослава, з малолітнім сином Володимиром, майбутнім Великим Київським князем, Хрестителем Русі, пам'ятник Добрині Нікитичу.

З південно-східної сторони межа історичного ареалу проходить у південно-західному напрямку вздовж парного боку забудови вул. 1 Травня до вул. В.Сосновського, повертає у північно-західному напрямку, проходить вздовж непарного боку забудови вул. В. Сосновського до вул. Грушевського, повертає у південно-західному напрямку та йде вздовж парного боку забудови вул. Грушевського до ділянки під № 32, за якою повертає у північно-західному напрямку та йде перпендикулярно вул. Грушевського вздовж південно-західної границі цієї ділянки до ділянки під № 32-А, повертає у північно-східному напрямку та прямує вздовж північно-західного кордону ділянки № 32 до ділянки № 30-А по вул. Грушевського, повертає у північно-західному напрямку та проходить до вул. Коротуна, де повертає у північно-східному напрямку, проходить вздовж північно-західних границь ділянок № 28-А по вул. Грушевського та № 1-А по вул. Коротуна, повертає у північно-західному напрямку, проходить вздовж вул. Коротуна до кордону між ділянками № 3 та № 5 по вул. Героїв Чорнобиля, повертає у північно-східному напрямку, перетинаючи квартал між згаданими ділянками, виходить на вул. Героїв Чорнобиля, проходить у південно-східному напрямку до границі ділянок № 2 та № 4 по цій вулиці, повертає та проходить вздовж південно-східних кордонів ділянок № 4 по вул. Героїв Чорнобиля та № 3 по вул. Шевченка у тому самому напрямку до вул. Шевченка, де повертає у північно-західному напрямку, проходячи вздовж ділянки № 6. Між ділянками № 6 та № 8 по вул. Шевченка межа ареалу повертає у північно-східному напрямку, обходячи ділянку № 6, повертає у південно-

східному напрямку і проходить до північно-західної границі ділянки № 7-А по вул. І. Франка, де знов повертає у північно-східному напрямку, виходить на згадану вулицю, перетинає її, повертає у північно-західному напрямку та проходить вздовж цієї вулиці до кордону між ділянками № 10 та № 12. Далі межа історичного ареалу повертає у північно-східному напрямку, обходить з північно-західного та північно-східного боків ділянку № 10 по вул. І. Франка, повертає у північно-східному напрямку, проходить вздовж північно-західної границі ділянки № 8-А по вул. І. Франка до кордону ділянки № 5-А по вул. Музейній, обходить цю ділянку з північно-західного та північно-східного боків, проходить до ділянки № 5 по вул. Музейній, повертає у північно-східному напрямку, проходячи вздовж північно-західної границі цієї ділянки до вул. Музейної, яку перетинає, повертає у південно-східному напрямку, проходить вздовж парної сторони забудови вулиці до спільної границі ділянок №8 та № 10 по вул. Музейній, повертає у північно-східному напрямку, огинаючи ділянку № 8 з північно-західного боку, повертає у південно-східному напрямку та прямує вздовж північно-східних фасадів будівель за адресами: вул. Музейна, № 8 та № 6 до ділянки № 3-А по вул. Героїв Небесної Сотні, повертає у північно-східному напрямку, проходить вздовж північно-західних кордонів ділянок № 3 та № 3-А по вул. Героїв Небесної Сотні та виходить на цю вулицю, де повертає у південно-східному напрямку, проходить цією вулицею до вул. Грушевського, яку перетинає, проходячи далі у південному напрямку вздовж лінії залізниці до вул. 1 Травня, на яку повертає.